

AZ ÉRTÉKELMÉLET FELADATA S ALAPPROBLÉMÁJA.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

BÖHM KÁROLY

L. TAGTÓL.

(Olvastattott a M. Tud. Akadémia II. oszt. 1900. márczius 12-én tartott ülésen.)

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1900.

AZ ÉRTÉKELMÉLET FELADATA S ALAPPROBLÉMÁJA.

1. Az ember élete két egymással folyton váltakozó lépés rhythmusában halad. Az egyikkel a külvilág hatásait befogadva sajátjává teszi; a másikkal azt, a mit megszerzett, kialakítva megvalósítja. A befogadó (receptív) s kiható (reactív) tevékenység között áthidal az érzés mint élv és kín, mely kettőben Bentham Jeremiás az emberi cselekedetek végső indokait vélte összefoglalhatni, mondván: »a természet az embert két hatalmas úr kormánya alá helyezte s ezek a kín és az élv. Ötölük függ annak kijelölése, mit kell tenni ép úgy, mint annak meghatározása, mi fog történni.«¹⁾ Gondolkodásunk is, mint az élet legfőbb nyilvánulása, két funkciót végez: az egyikkel állandósítja azt, a mit megszerzett, — a másikkal szabályozza kiható tevékenységét; amahhoz kapcsolja a felfogott tünemények változó képeit, emezzel egységbe foglalja kihatásának szerte ágazó szálait. Amaz a *substantia*, emez az *érték* fogalmának forrása; és ha igaz az, hogy a természet által az élv és kín uralmának vagyunk alávetve, akkor-biztos az is, hogy kihaló életünk az érték fogalmának uralma alatt áll, lévén az élv és kín nem egyéb, mint jelzők, indexek, melyek az elmét egy ezeknek alapul szolgáló közös fogalomra, az *érték* (*ážia*, *pretium*, *valor*, *valeur*, *value*, *worth*, Werth) fogalmára vezetik.

Valóban gondolkodásunknak két sarka van: az egyik a lényeg, a másik az érték eszméje. Minden, a mit a tár-

*) *Jer. Bentham.* »An introduction to the principles of morals and legislation.« 1. 1. »Nature has placed mankind under the governance of two sovereign masters, pain and pleasure« stb.

gyakról állítunk, e kettő egyikéből sarjadzik. A quantitas és qualitas minden neme a substantia törzséhez tapad mindannak, a mivel a tárgyak életünket szépitik és boldogítják s a miért azokat dédelgető jelzőkkel halmozzuk el. az érték az ősforrása. Gondolkodásunk basilikája ezen két oszlopon nyugszik; substantia nélkül hiányzik az állandó pont, melyhez a tűnő tulajdonságok kapcsolhatók, — érték nélkül hiányzik a lélek, mely a dédelgető jelzőknek értelmet ad. Ha az ember kerek és egységes világképet óhajt, e kettő nélkül meg nem szerkesztheti; amaz a befogadó elméletnek sarkcsillaga,"emez a kiható gyakorlatnak vezérlője. Lehetetlen e kettő közül az egyiket elhanyagolni; az a mi substantia, egyúttal értékkel is kell hogy bírjon, s az értéket állandósítjuk a lényeg képében. A kettőnek ezen egyeztetése az *értékelés* (Werthschätzung); eredménye a *becslő Ítélet* (Werthurtheil), melynek alanya a substantia, állítmánya az érték. Az értékelés tehát a substantián túlterjed; felette áll a recipiáló gondolatnak, s midőn Lotze (*Mikrokosmos* I. előszó VII.) az értéket felébe állította a substantiának s a Kant-féle dualismusban »okok« és »céllok birodalma« között ez utóbbit előbb valónak, felsőbbnek nevezte, akkor az értékelést a recipiáló gondolkodás fölé helyezte. *A valóságot megbecsülni és tisztelni csak akkor lehet, ha értéke van.*

A recipiáló gondolkodásnak megvannak a maga funkciói, kategóriái, melyekkel az eszmevilágot rendezi; a cselekvésnek is megvannak a maga kategóriái, melyek szerint céljait kitűzi és törekvéseit szabályozza. Amott a kategóriák a szemlélet és értelem funkciói, — térben, időben, okirendben illeszkedik össze a substantiák valósága egy nagy képpé; emitt a kategóriák az értéknek fajaig — a kellemes, a hasznos, a nemes kategóriái szabályozzák és vezérlik a mindig kitörésre kész reflexmunkát, melylyel az igaz, szép és jó világot megvalósítjuk. Amott *prima philosophiának* nevezik e kategóriák tudományát; a cselekvésnek *prima philosophiája* az *érték elmélete* (ha görög szóval szabad nevezni: axiologia¹⁾).

¹⁾ Úgy találom, hogy ezen terminust már Hartmann Ede használja: »axiologisches Ergebniss« (»Der Werthbegriff u. der Lustwert.«)

Volna tehát kétféle prima philos.; egyik az, a melylyel a régi metaphysika bajlódott, régi tudomány, kissé talán elaggott, de megvetői saját kárukon okulva újra meg fogják alkotni, ha más alapokon is; — a másik fiatal és kiforratlan, vakmerő és kissé meggondolatlan, de előre törő és uralomra készülő. A jó Kant az egyiket Kritik der r. Vft, a másikat Kr. d. pr. Vft-nak nevezte; vajjon helyesen szakította-e el a szép alkotást a reactiv oldaltól s tette közvetítővé a substantia és az *az a* közé, azt az idők folyamában jobban fogjuk megtudni.

Az érték elmélete azon csapáson jár, a melyet neki Kant a »Metaphysik der Sitten«: elnevezésével ki jelölt? Azon tenger ez, miben az értékelés minden részlete összefut. Herbart »általános aesthetikájával« akarta megadni, s ezzel Kantnak még az erkölcsre korlátolt eszméjét meg bővítette. A helyes gondolat az iskola száraz pedanteriájában egy időre elmerült s a német idealismus productiv áramlata könnyen szorította ki az actualis kérdések sorából. De elutasítható többé nem volt; s a herbarti iskolának egyik főérdemeül kell beszámítanunk, hogy ezen gondolatot kihalni nem engedte, sőt sürgősen megvalósítani törekedett. De a nu3gyalósítás, nézetem szerint, ferde irányban mozog; a kérdést lélektanilag akarják megoldani,¹⁾ pedig a kérdés ismeretelméleti, metaphysikai jellegű. A lélektan feltárja azon processusokat, melyekben az értékelés végbemegy, de az érték fogalmát tisztázni nem elegendő; más úton kell e tisztázáshoz fogni. Akármilyen elágazó azonban az érték-

Zschr. f. Philos, u. phil. Kr. 1895. 106 Bd. p. 49.) Ezen elnevezést Döring polémiája daczára (»Philos. Güterlehre« p. 29. 1888.) megtartandónak vélem; a Döring által (u. o.) javaslatba hozott »timológiá«-t a *τιμή* szó etymológiája miatt nem tartom szei'encsésnek. Az «Hi» szó volt az érték legrégebb neve (pl. Hdt. 4, 96).

¹⁾ így teszi *Alex. Meinong*, a ki »psychol. Wertheorie« és »Werthdisciplin«-ről beszél »Psychol.-eth. Untersuchungen zur Wertheorie« Graz. 1894. — TT. ő »Über Werthhaltung u. Werth« (Arch. f. syst. Philos. I. p. 327). — *Chr. Ehrenfels* »Wertheorie u. Ethik« (Viert. J. sehr. f. w. Phil. 189.H és 1894. évf.) — *E. r. Hartmann* »Der Werthbegriff u. der Lustwerth« (Zeitschr. f. Phil. 106. k. p. 20) az érték alapját a célfog.-ban találja.

elméleti kutatás még jelenleg, legalább az erkölcsi tanítási fejtegetések az érték kérdésének felvetésével megtalálták végre az egyedül helyes és célhoz vezető utat; s azt hiszem, meg fogják ez irányban lelteni a többi értékdisciplinák is: az aeszthetika, a logika, a nemzetgazdaságtan. Mert mind-ezen disciplináknek fundamentális kategóriája, az érték; ez vezérli az életet, s ezen fogalom tisztázása nélkül az összes értékdisciplinák elvükben és részleteikben meddő tusakodásra vannak kárhóztatva, melyek a dolog lényegét annál jobban összezavarják, minél több oldalról bontogatják, az érték tiszta fogalmazása nélkül.

Az érték fogalmának ezen nagy hatása legkevésbé tűnik elő a logikában, jobban domborodik ki az aeshetikában, uralkodóvá lett a közgazdaságtanban s életelixir gyanánt nélkülözhetetlen a legvénebb disciplinában, az erkölcsben. Miután pedig a logikában s aeshetikában valaki előtt az érték ezen egyetemleges befolyása kétes lehetne, az ethikában és közgazdaságtanban pedig túlzottan látszhatnék, néhány szóval legyen szabad fentebbi tételmet megokolnom.

Midőn valamely ítéletről azt mondjuk, hogy »igazj« — ezzel azt fejezzük ki, hogy a benne foglalt kapcsolat a valóságban tényleg megvan s mi e kapcsolathoz *hozzájárulunk*. Ezen hozzájárulás az ítéletnek láthatatlan bővítő eleme, melyet már a stoikus *συγκατάθεσις*-ben találunk s a mely nem egyéb, mint az észnek önigenlése az alkotásban. Ezen elemiiek..magyarázata az értékelmélet dolga; azon körülmények, melyek mellett az ítélet ez elismerést tőlünk kieroőszakolja, a logikai törvényekben vannak kifejezve. De hogy »igaz — téves« értékjelzők, az nekem kétségtelennek látszik.

Kevésbé kétséges az aesh. értékelés; a »szép« — rú« kéttagja a tárgy objectiv képében analysis útján nem található, hanem úgy mint az »igaz« systhetikus úton járul a képhez. A »szép« ezen értékét az értékelmélet állapítja meg; azon feltételeket, mik mellett a tárgy tőlünk kieroőszakolja, az aeshetika sorolja fel, egészen inductiv és tapasztalati úton. mint az »Aesh. von unten« helyesen tanítja.

A közgazdaságtanban az érték fogalma a centrális

helyet foglalja el; igaz, hogy csak a gazdasági értéket kutatja (s ez nála másképp nem is lehet) — de nincsen valamire való közgazdász, a ki ezen fogalom szabatos fejtegetését ne próbálta volna, melyből azután az érték fajait, valamint az árak képződését és ingadozásait megérteni iparkodik. Magára az általános értékelméltre nézve is a közgazdaságtan történelme a legtanulságosabb.¹⁾ A XVII. század tanaiban (Scaccia, Nider) még annyira sincsenek, hogy a pretium és valor, ár és érték között biztos határokat vonhatnának; de a XVIII. században már a különbsége nieg-állapodik s kétféle elmélettel iparkodnak az (csere-) értéket megmagyarázni, melyeknek egyike a mechanikai (Smith)-másika a subjectiv értékelmélt nevealatt szerepel (Turgot, Condillac). Az újabb értékelmélti fejtegetésekben mindinkább előtérbe lép ezen subjectiv vonás, annyira, hogy Wieser szerint »als den Gegenstand der Werthdoctrin nicht mehr den Werth, sondern den *subjectiven Act der Werthlisolittzung* ismerték fel.²⁾ S bár az úgynev. »osztrák j&kola« subjectivistikus értékelmélt) a »határhaszon« (Ginzwerth) terminusával nem mindenütt talált elfogadásra (a mint legújabban Wermcke,⁶⁾ "Sacher ⁵⁾ mutatják), magára az általános értékelméltre nézve⁶⁾ kivált Menger és Wieser lélektani fejtegetései határozottan üdvös befolyást gyakoroltak.

De az értékelésnek tulajdonképeni területe mindig az erkölcsan volt. »Jó és rossz« voltak az ősi érték jelzők, melyekkel az ember a dolgok jelentőségét magára nézve, kifejezte. A mikor azután közelebbről nézték az *aya&öv-t*,

¹⁾ V. ö. *Zuckerkannd Roh.* »Zur Theorie des Preises mit besond. Berücksichtigung der gesch. Entw. der Lehre.« Leipz. 1889.

²⁾ *Friedr. v. Wieser.* »Über den Ursprung u. die Hptges. des wirthsch. AVerthes.« 1884. 35. 1.

³⁾ *Carl Menger.* »Grands, der Volksw. 1.« (1872) a feje.

⁴⁾ *Joli. Wernicke.* »Der obj. Wert und Preis Jena, 1896.

⁵⁾ *Sacher Eduard.* »Die Gesellsch. kande als Naturwiss.« 1899.

⁶⁾ Az érték elméletének philosophiai felfogását egyebek közt már *Baunál* találjuk (»Lehrb. der polit. Oekon.« 1847), kihez csatlakozik *Friedländer* érdekes dolgozata: »Die Theorie des Werthes.« Dorpat 1852.

akkor látták, hogy mi mindenfélét foglaltak alája! Benne volt a *ἡδονή*, az *ὀφελιμὸν*, a *καλόν*, sőt még az *ἀληθές* is és sok fejtörésbe került, míg ezeknek a határait tisztán megvonták. A stoikusok mindezek számára közös terminust iparkodtak megalkotni s ott találták a már Aristoteles által is (Eth. Nik. IV. 7.) használt *ἀξία*-ban, mely úgy az erkölcsi mint gazdasági értékre vonatkozott. Ezen »pretium« foglalta magában az összes értékjelzőket s úgy találjuk a németeknél a »Werth« szó alatt összefoglalva még a XVIII. században.¹⁾ Csak a XVIII. század moralistáinak köszönhető, hogy végre a külön való dolgokat külön is választották. A logika régóta bírta az *igazat*; az erkölcstannak megmaradt a *jó*: az esztétika átvette a *szépet*, közgazdaságtan a *hasznost*.

Az etikában azonban még a múlt s jelen században is zavarodás észlelhető a jó fogalma körül; az igazzal egybevetik az angol intellectualisták (Cudworth, Clarke, Price), a széppel Shaftesbury és Schiller (bár Hutcheson sui generis valónak bizonyította be), a haszonnal Paley óta mai napig az utilitarismus. Kant figyelmeztetett azon specifikus vonásra, mély az erkölcsi értékelést minden mástól megkülönbözteti.

A felsorolt tudományokban tehát mindenütt az érték fogalmán fordul meg a tanok positivitása; de legkitűnőbben látható ez az erkölcstanban. Lehetetlen az emberi cselekedetek végfűjját meghatározni, ha nem tudjuk, mi az érték? lehetetlen az erényeket megbecsülni, ha nem tudjuk: milyen fokozatai vannak az értéknek? az életberendezés optimistikus vagy pessimistikus alapon nem dőlhet el mindaddig, míg az élet értékét és becsét nem ismerjük. Szóval az erkölcstan terén nem lehet alaposan mozdulni sem, ha az erkölcsi értéknek sajátos természetét egyéb értékelések mellett külön nem bírjuk igazolni.

S hogy az erkölcstanban mennyire hiányzik ezen szabályozó alapfelfogás, azt azon vitatkozások mutatják, melyek

¹⁾ Igen tanulságos erre nézve Walch »Philos. Wörterbuch.« Leipzig. 1726. sub v. »Werth«, a hol a dolgok összehasonlításából vezeti le az értéket, még pedig »mathem. quantitát« és »moralische Quant.« szerint »d. i. nach ihrem Werth« (quant, moralem o. moralisches Gewicht).

a fent jelzett fő-, de minden más mellékproblema körül is folynak. E fejtegetésekben bőven szerepel a bíráló, melylyel egymás gyengéit feltárlják; Paulsen¹⁾ pl. bírálja a hedonizmust, az optimizmust és pessimizmust, mások bírálják az utilitarizmust,²⁾ viszont az utilitarianusok hevesen tiltakoznak minden másnemű erkölcsen ellen (leghevesebben Bentham³⁾ — de vajjon mondhatjuk-e, hogy ezen, újabban kivált Nietzsche és követői részéről folytatott, irtó háború eredményre vezetett? birjuk-e kimutatni, hogy a Nietzsche által követelt »Umwerthung aller Werthe«⁴⁾ (értékek, átszámítása) szükséges vagy felesleges? S van-e ezen iránynak világos képe azon észszerű valutáról, melyet az eddig érvényes valuták helyébe tenni akarnak? A ki a mai erkölcsen ismeri, az alá fogja írni Zuckerkancl azon mondását, melyet a közgazdaságtani értékelméletről mondott: »In der Lehre von Wert u. Preis ist beinahe alles streitig, von den Benennungen angefangen.«⁵⁾ Dicséretes kivételül említem a moralisták közül Schuppe Vilmost, kinek mélyreható fejtegetései az érték utolsó gyökeréig hatolnak s kit pusztán eudaemonisztikus elhajlása gátolt abban, hogy az értéknek igaz értelmét megnyerje.⁶⁾ A gyökérszálat legalább biztos kézzel fogja, nézetem szerint. Hanem a tudat, hogy az értékelmélet a praxisnak philos, primája, oly kevésbé vert gyökeret az erkölcsiség fejtegetőiben, hogy még a Walch-féle lexikonnak hatása is eltűnt s a mai philos, lexikonok, mennyiben én ismerem, ennek a fogalomnak még a szavát sem tartalmazzák.⁷⁾

¹⁾ Paulsen Fr. System der Ethik. P. k. 169. sk.

²⁾ Martineau Jak. Types of ethical theory. II. 283. sk.

³⁾ Bentham Jer. Principles of morals etc. II. 14. — Deontology I. 43.

⁴⁾ Nietzsche Fr. pl. Götzentlämmerung. Vorwort.

⁵⁾ Zuckerkancl i. m. 10. 1.

⁶⁾ Schuppe Vilmos: »Grundzüge der Ethik u. Rechtsphilos.« Breslau. 1881.

⁷⁾ Így pl. Franck Ad. »Dictionnaire des sciences philosophiques« (1885) sem a valeur, sem a prix, sem az appréciation szavakat nem tartalmazza; Kirchner »Wörterbuch der phil. Grundbegriffe« (1886) a »Werth« szót nem is ismeri.

2. Én pedig meg vagyok győződve, hogy a normatív tudományok épügy lehetetlenek az érték elmélete nélkül, miként lehetetlen a természetphilosophia a substantia egészes fogalma nélkül. Az értékelmélet a javak metaphysikája, úgy mint a substantia a valóságok metaphysikája. S valamint a substantia nemcsak az anyagi, hanem a szellemi valóknak szíve púgy az érték nemcsak az erkölcsi, hanem általában mindenféle javaknak a megteremtője. A physikai és physiologiai javak, melyekre a közgazdaságtan szorítkozni akar, ép úgy az értékből nőnek ki, mint a psychikai javak (a szép, igaz és jó alkotások); s nemcsak az egyének véges korlátai között, hanem a fajnak végtelenbe nyíló alkotásaiban (művészet, tudás, állam) is azon gyémántcsap, mely körül az ember világa forog, az érték fogalmában rejlik.

A fordulatot, mely az erkölcsstanban rendszeres tekintetben beállani készül, azon számos dolgozat bizonyítja, melyek az értékelmélet terén újabb időben napvilágot láttak, s melyek közül néhányat már I. alatt felhoztam, másokat a fejtegetés fonalán fogok említeni, Jodl Frigyes már 1895-ben azt mondta, hogy az ethika egész újabb fejlődése »mind határozottabban az értékfogalomra utal.«¹⁾ s erre nézve systematikus tekintetben nevezetes kísérletet már 1888-ban Döring »Philosophische Güterlehre« című művében találhatunk. De a kialakulás körvonalai még nagyon határozatlanok, a módszerek eltérők, az eredmények ingatagokba mit annak volnék hajlandó tulajdonítani, hogy az játéktan feladatát s rendszeres helyét a philos, keretében igen különbözőképen fogják fel. A nélkül, hogy már most ezen kialakulások részletes kritikájába akarnék bocsátkozni, a mi positiv fejtegetéseinkből úgysis önkényt fog folyni, cikkem egész inteniójának kellő megértéséhez szükségesnek látom, hogy az értékktan feladatáról s rendszeres helyéről nézetemet röviden előadjaj.

Az értékktan, feladatát mindenekelőtt nem kell szük korlátok közé szorítani, hanem ellenkezőleg mind arra kitágítani, a mi az érték fogalmának tartalmához és köréhez

¹⁾ Archiv f. syst. Philos. I. 457.

egyáltalában tartozik. Ezen oknál fogva az értéktan ne csak a legfőbb, az erkölcsinek nevezett, értéket vizsgálja, hanem az érték fajtáinak összességét vonja kutatása körébe; tehát, a gazdasági, társadalmi s pszichikai értékeket egyaránt. Csak ezen tartalmi alapon fog azon legáltalánosabb vonásra eljuthatni, mely az érték fogalmának velejét, jegecedési centrumát képezi. A kutatási anyag ezen universalitása mellett az értéktannak nem szabad arra szorítkoznia, hogy az érték *fölfogásának keletkezését s módját* vizsgálja, — hanem *keretébe kell vonnia* az érték *megvalósítási* módjait is; azaz lélektani elemzésének az érték receptiója és reálisitatioja képezze egyformán a tárgyát. Az értéktan ezen kutatásaival nemcsak az értékelések minden módját fogja átölelni, hanem a cselekvésnek egyetemes elméletét is fogja, megadni. Ezen vizsgálódásnak eredménye az egyik ágon az lesz, hogy az értékelések egymáshoz való tényleges viszonyát fogja felderíteni s azon kritériumot megtalálni, mely szerint megismerhetnök valamint a mértéket, melylyel mérhetjük; a másik ágon pedig a cselekvés céljait fogja fokozatod értékükben megállapíthatni vagyis meg fogja csinálni azon értékskálát vagy a javak azon táblázatát, melyet Pjatop Philebusa óta annyian próbáltak egész le Martienau, Döring és Wernicke táblázatáig. Ha az érték tan ezen feladatát megoldotta, akkor meg fognak szünni azon meddő és szélsőleges controverziák, melyek az értékdisciplinákban mai nap uralkodnak s mélyen feldúlt társadalmunk értékelésének kietlen symptomáit képezik; akkor nemcsak megközelítőleg és ösztönszerűen, hanem öntudatos szababossággal fogjuk cselekedeteink értékét, vágyaink jogosultságát, ösztöneink hasznosságát, élvezeteink nemességét, társadalmi alkotásaink maradandó becsét a csillogó, de mulékony görögtűz rakétaival szemben megállapíthatni.

Az értéktan ezen kialakulásában igen fontos támaszul fog szolgálni a lélekan, mint azon processusok ismerete, melyek az érték felfogásában és megvalósításában szerepelnek. De nem tőle fogjuk a döntést reményleni, — a mint a jelenben az értékelmélet ethikai és gazdasági téren tévesen reményli. A döntés ismeretelméleti lesz; alapját, azt

hiszem, a cél fogalma fogja képezni,¹⁾ és gyökerei ezentúl a világ őslényegébe fognak mélyedni. Teljesen positiv tényekből fogja az érték gyökerét a szellemben felmutathatni a kosmikus vonatkozásai *philosophiai* jellemet fognak neki kölcsönözni, melyet a jelenlegi alakokban sajnosán írálkQzjmk. minthogy egyrészt lélektani, másrészt nemzetgazdasági tekintetek az értéktan universalitását gátolják. Ez által az értéktan a cselekvés számára ugyanazt a szerepet nyeri, melyet a metaphysika az ismeret számára tényleg játszik; az ismeretelmélet két ágra fog szakadni, úgymint az ismerés és a cselekvés elméletére, vagyis lesz egy *ontológiai* (valóság-tani) egy *deontológiai* (*jo dēov* = a mi kell, hiány, kötelesség, pótléktani) része, a *való* és a *hello* metaphysikája *tények* alapján. Amaz a felfogás funkcióira épülő kategóriákat fogja tárgyalni: tér, idő, okiság, *substantia* és erő, — emez a cselekvés funkcióira épülő kategóriákat: a remény és biztosság, a »kell« (Sollen) és kényszerűség (»Müssen«), az akarat és *cél*, az érték kategóriáit. Es, ha nem csalódom, támadni fog e két metaphysikának háta mögött egy hyper-metaphysika. mely az ismerést és a cselekvést egy közös gyökérből fogja megérteni: a projection fogalmából, mely nekünk képeket alkot, miket valóságokul nézünk-s valóságokat, melyek képek alakjában indítják meg tevékenységünket.

En nem akarok phantasmagoriákba merülni, s azért abba hagyom a jövő rendszeres átalakulások possibilitásait, Azt azonban érzem, hogy a cselekvés metaphysikája sem a lélektanból nem fog kisarjadzani — mert erőtlen szülött léssen; sem pedig a philosophiát egészében nem fogja elnyelni. Amaz a herbarti psychologusok forró vágya; emez Döring ábrándja, melyet a philos, múltjából igyekszik újra feléleszteni, de a mely csak azon korszakban képezhetette az ideált, mikor a philosophia, az emberi értelem képességén kétségbe esve, a legfőbbjében kereste kizárólagos tárgyát (mint *Cic. de fin. V. §. 15* mondja »Summo bono constituto in philosophia

¹⁾ Így gondolja E. v. Hartmann is »Der Werthbegriff u. der Lustwerth« (Zeitschr. f. Philos. u. philos. Kr. 106 Bd. 20 sk. 1.).

constitute sunt omnia«). A lélektan maga a processusokat úgy tekinti, a mint azok a léleekben az értékre való tekintet nélkül lépnek fel; ezen processusoknak maguknak, isvan értékük, javakat azonban csak *bizonyos* természetű folyamatok teremnek. Reppen azért az érték fogalma túl fekszik a lélektan területén; ezen túlról visszük át s alkalmazzuk a lelki tüneményekre. Másfelől a philosophia egészét sem fogja magába ölelni az értéktan; kétségtelen, hogy az ismeretnek két tárgya van, a melyek egyike az alany kéjjétől független lét~másika pedig ...al kénye által vezérelt cselekedet és alkotás. Ha még a Fichte-féle Én álláspontjára is helyezkedünk, akkor is a »Wissenschaftslehre két „ágra szakad: theoretische és praktische W. L.-re; még inkább kétfelé fog válni azon állásponton, mely a valóságot a megvalósítandóval a valót a kellővel szembe állítja. S habár igaz, hogy az értéktanra nézve az ontológia (a valóról szóló tan) előzmény, az axiologia (a kellőről szóló tan) pedig csak következmény, a theoretikus érdek mégis tiltja, hogy az ontológiát az értéktannak mintegy testére szabjuk s azt mondjuk Ciceróval (*de div. II I.*), hogy »a philos, alapja a legfőbb jó és rossz tanában fekszik«. A »jaya tanak«. (GüterMireJ azért nem lesz = az egész philos., nem lesz »Fundamental u. Centralwissenschaft cler Philosophie, zu der sich alles andere nur als Voraussetzung oder Consequenz verhält« (*Döring i. m. p.* 428); legfeljebb azon centralis tan lesz, mely az alkotó cselekedetek számára megadja az ismeretelméleti alapokat, a létről szóló tan mindig befolyásolni fogja a kellőnek ezen metaphysikáját.¹⁾

Ilyen értelemben azonban bizonyosan feltétlen szükségét fogja tapasztalhatni a philosophia. Azok a szakgatott

¹⁾ *Döring* (Philos. Grüterl. p. 429) arra utal, hogy Kant a philos. »Schulbegriff«-jével szemben annak »"Weltbegriff«-jét állítja szembe, minek értelmében a philos, »die Beziehung aller unserer Erkenntniss auf den Endzweck der menschlichen Vft« (Γ. É. B. 867. 3 k.). Azt hiszem, hogy a T. É. B. további fejtegetései (pl. 878. 1.) ellenkeznek azzal, mintha Kant a »Güterlehre«-ben látta volna a centralis tudományt; nála az igazi philos. = a term, és erkölcsök metaphysikája (878. 1.)

darabok, miket a logika, az aesthetika, az ethika, a közgazdaságban most is kénytelen »praeambula« gyanánt előre bocsátani — s melyeknek közepét többnyire lélektani falatokból alkotja össze, körözve történelmi vonatkozásokkal — önkényt iparkodnak egy közös törzsszé összenőni, melynek közepét az érték fogalma képezi. S valamint az élettelen és élő valóság törzsvonásai lassanként a dialektikára vagy *πρώτη φιλοσοφία-ra*, vezettek (Platon és Aristoteles), úgy hiszem, hogy a már Aristoteles által felállított s Wolff által még jobban részletezett *πρακτική* és *ποιητική* is fog egy közös törzsből megállapodni, mely rájuk nézve a prima philos, fontosságával fog bírni. A praxisnak ezen metaphysikáját sejtem a megalakulandó értéktanban vagy axiológiában

3. Az érték elmélete, a mint a megelőző §-ban foglaltak szerint értem, roppant terjedelmű mezőre vonatkozik s számai, az egyes értékdisciplinák küszöbéig vezetnek. Ezen szálak, az egyes értékfajok, magok egy központból indulnak ki, mely valamennyinek forrása s ezen középpontot azon kérdésben keresem: *mit tesz az: értékelni hányféle értékelési mód lehetséges s milyen viszony áll fenn közöttük?* Jelen cikkem feladatának második részét abba helyezem, hogy ezen három kérdésre kielégítő feleletet adjak.

Megvallom, hogy ezen felelettel most is, mikor életemnek javarészen túl vagyok, csak aggódva állok elő. Az értékelés kérdése mélyen belevág az ember egyéni életébe s az értékelés módjai közti döntés mindig bizonyos fokig nyilvános confessio színét ölti magára, melyben életünk berendezésének legtitikosabb rugóit kell feltárnunk. Szemközt a mai nap dívó értékelésekkel, melyek, mint Simmel véli,¹⁾ a fajnak, az általánosnak, a köznek átöröklött ítéletét foglalják magukban s az egyénnel szemben már ezen ténylegességük folytán az igazság, a helyesség jogát igénylik maguk számára, vakmerőségnek látszik, ha valaki eltérő nézetet mer ápolni. En azonban azt hiszem, a consensus

¹⁾ *Georg Simmel*. Einleitung in die Moralwissenschaft. (1892.) I. II. kötet ez. igen értékes művében vezérgondolatul ezen értékelés szerepel.

omnium még nem a helyesség garantiája; a jelennek csak a jelenben van joga; az evolutio pedig a jelentől eltérő értékeléseket fog létre hozhatni. S én azt hiszem, hogy ezen majdan a jövőben általánosságra hivatott értékelésnek vagyok szószólója, annyival is inkább, mert a múltnak átalakulásaiban is, úgy találom, ezen értékelés játszott nagy szerepet. S azért, bár azon aggodalommal: »hátha a számításomban hiba van!« mégis feltárom azon indokokat, melyek a hedonikus és utilitarius értékelés elhagyására kényszerítenek.

A kérdés ez: *van-e a hedonikus és utilitarianus értékelésen kívül más is?* s ha van, milyen viszonyban áll eme kettőhöz? Nem akarom e harmadik értékelési módot erkölcsi értékelésnek nevezni, mert az erkölcsi értékelés ennek a körnek csak egy sectora; magáról a körről, mint egészről fogunk értekezni.

A kérdés megfejtéséhez szükséges először a quaestio facti-t eldönteni, azazjaj értékelés tényleges módjait megállapítani. Ennél, hogy feladatunkra hamarabb térhessünk, azon tétel megengedését kell kérnem: *hogy az érték forrása az érzésben rejlik.* Ezen concessio magára az értékre nézve semmit sem praeoccupál, mert jelentése ugyan annak marad, akár az érzésből, akár a kívánságból vezetem le, és subjectív vonását mind a két magyarázat mellett megtartja; csak könnyebb megértés céljából teszszük itt ezen lélektani feltevést. Értem pedig az érzés alatt az öntudat azon önkénytelen reactióját, melylyel valamely hatást elfogad vagy elutasít, s a melyet *elvnek* vagy *kínnak* szoktunk tapasztalni. Az öntudat számára tehát a kedvérzet (élv — kín) a tárgy valamely vonásának a jelzője s így az értékelésnek kiindulópontja ez: »S vagy élvet vagy kint okoz«. A pri-

¹⁾ Ebben állapotodott meg látszólag a legtöbb kutató e téren. Az érzésben az érték forrását már Hume találta (Sittenlehre 220. 1. függelék »A mor. érzésről«). így fogja fel *O. Ritschl* »Über Werthurtheile« (i4. 1.), a ki Lotze-t követi; *Meinong* »Phycl. Tol. eth. Unters, zur W.-theorie« (24. 1.), bár egy későbbi cikkben, 1895, másfelé látszik hajlani; *Döring* »Phil. Grunderlehre« (2. 1.). Eltérőleg a *kívánságra* akarja visszavezetni *Ehrenfels* id. cikkében, a mit *Jodl is helyesel.*

mitív lelki tény többet nem tartalmaz. De már az, hogy:

S $\left\{ \begin{array}{l} \text{élv} \\ \text{kín} \end{array} \right.$ egy ítélet, a melyet nem az érzés mond (hisz az érzés ezen ítéletnek primär állítmánya!), hanem az érzés fölé helyezkedett alany vagy Én, melyre nézve a keltett érzés a közelebbi⁷ a keltő tárgyba távolabbi, de mindig *egyformán tárgy*. Az első vagy *ösítélet* ennél fogva csak a *tényt* fejezi ki s ezen tény az önfentartás sikerének vagy sikertelenségének a ténye. Azt mondja: »S nekem élvezet okozott« azaz S az én létemet segíti elő és állítja. Ezt az ítéletet az *értékelés, alapít élet ének* kell tekinteni.

Ebben az első ítéletben azonban értékről még nincsen szó sem. Értékelésről csak akkor beszélhetünk, a mikor az *állítmánynak* értéke felett döntünk. Olyan ítélet, melyben az állítmány értékét jelezzük, a *becslő ítélet* (Werthurtheil); az actio, mely ezen becselő ítéletet létrehozza, *értékelésnek* (»werthen, bewerthen« mondja a német terminus; aestimatio, estimer; apprécier, appretiatio, to value, to estimate) nevezhető. Ha tehát azt mondom: »az alma élvezetet okoz«, — akkor ebben csak egy tényt jeleztem, objective fennálló viszonyt az alma és az élvezetem között; de értékessé az alma reám nézve csak akkor lesz, ha az élvezetről azt mondom, hogy »értékes«. A *becslőítélet* ennél fogva *egy élvezétele* felett hozott, tehát *másod- (mondjuk: felsőbb-) fokú ítélet*. Alapúl szolgál neki az okozó tárgy és az okozott kedvérzet (a mi alatt élv és kín egyformán foglaltatik) viszonya (*az ösítélet*).

Mire alapítom tehát ezen másodrendű ítéletet? Az ösítélet állítmányának értékére; a milyen értéket tulajdonítok a kedvérzetnek, olyan becslésben részesítem az okozó tárgyat. És tényleg az élvnek becslése különböző módon történhetik³⁾ s különböző eredményre vezet is.

Ezen becslés végbemenése felől általában kétely támadhatna és a tény mégis kétségtelen. Lehetősége az Én reflexívképességéből érthető, mely maga összes állapotait,

³⁾ Erre nézve igen tanulságos fejtegetést találunk *Hartmann E.* említett czikkében, melyben az élv értékét (Lustwerth) »eudaemonologiai« tekintetben akarja megmagyarázni.

tehát az érzelmit is, tárgyává teheti. Öröm és fájdalom tényleg mint az ítélet tárgyai szerepelnek is: nem ugyan azon pillanatban, melyben az öntudatot eltöltik, hanem akkor, a mikor az öntudat ismét nyugodt azonosságát visszaszerezte (s éppen ezért másodfokú ítéletnek vagy felsőbb és követő ítéletnek mondjuk).¹⁾ S *mire építem már most a másodfokú ítéletet?* Az öntudat azon állapotára, melyet az élv és kín, mint tárgy, benne létrehoz; ezzel az új állapottal mérjük össze a kedvérzetet s mondunk ítéletet értéke felett. Összemérhetjük pedig a két állapotot *quantitas* (vagy intencitas) és *qualitas* szempontjából; egyezés vagy nem egyezés e két állapot között a becsülő ítélet állítmányában fixiroztatik. Az élvnek re(intensitása), ha objectiv mérték hiányzik is számára (mert az inger és érzés közti psychophys. viszony még egészen homályos), mégis közvetlenül mérhető, bár itt tagadhatatlanul sok tévedés lehetséges, sőt elkerülhetetlen. A körülményeket, melyektől egyrészt az élvnek, másrészt a kinnak intencitása függ, s melyek közt igen nagy szerepet játszik az ellentét, főpontokban Hartmann említett cikkében jelezve találjuk, — czélunkra nézve azok részletezése felesleges.²⁾

Nevezetesebb azon szerep, melyet, az élv értékének megállapításánál az *élv minősége* játszik. Én teljesen osztom Jodl nézetét, melyet Gr. Fr. James egyik czikke ellen (»Th. Hill Green u. der Utilitarismus«) hangoztat, hogy t. i. »die qualit. Unterscheidung von Gefühlen, die nach James unzweifelhaft anerkannt werden muss erscheint mir unhaltbar«. Az érzésnek magának csak két alapqualitása van: élv és kín; »látszólagos qualitativ differenciák, a szembe-sítt tartalomból erednek.«³⁾ S mégis azt hiszem, hogy az érték dolgában Jamesnek igaza van. Az ugyanis, a mi az öntudatban mint élvérzet lép fel, nem egyszerű, hanem két

¹⁾ Hartmann i. cikkében (LOG. Bd. p. 31): »diese zweite, reflectirte Lust ist der Index für den eudaemon. Wert, den die erste concrete Lust für die Befriedigung des zweiten, hinzutretenden Wohfens hat.«

²⁾ 106. Bd. p. 29—50.

³⁾ Arch. f. syst. Philos. 1895. 491. 1.

elem keveréke; az egyik az Ennek tiszta érzete, mely a complexumnak végleges előjegyét adja (±), a mások azon homályos keverék, melyről ráismerünk, hogy az érzés honnan indított meg s a mely az összeretnek mintegy »salahízét«-adja meg (ha szabad így neveznem). A belső megfigyelés ezen adatát kétségbe nem lehet vonni, s hogy ezt nem a »képzetek« adják (mint Jodl a »repraesentativer Inhalt« alatt érteni látszik), hanem rendkívül complicált organikus vegyes érzetek, azt a jóllakottság, az étvágy, az éhség és szomjúság eseteiben anatómiai és physiologiai tényekkel és hozzávetésekkel Oppenheimer részletesen igyekszik felderíteni.¹⁾ Ezen tényt szemmel tartva, bátran lehet az érzelmek kvalitásáról más értelemben is beszélni, mint Jodl kívánja. A mi már most az élv értékét (Lustwerth), illeti, ennek megállapítása egyenesen s kizárólag a kvalitására utal. Igaz, hogy ezen értéknek is indexe, jelzője, az élvértet, új állapot + vagy — előjele szerint történik az élv értékelése itt is;²⁾ de ezen élvértetnek nem az intenzitása, hanem kvalitása dönt az élv értéke felett. Az értékelésnél ugyanis két factor összemérése történik; egyik a tárgy, másik az alany — itt a tárgy az élvértet complexuma, az alany pedig az öntudat, — se kettőnek congruentiája vagy discrepantiája okozza azon, intenzitásban sokkal gyengébb, kedvértet, melynek kifejezése az értékítélet állítmánya. Ezen állítmány csak annyit mond, hogy az élvcomplexus minőség tekintetében az Énnel egyezik-e vagy nem, ennél fogva egészen független az élv intenzitásától, s annyiban merően *qualitativ és objectiv ítélet*. S az ítéletnek ezen tulajdonsága teszi azt voltaképen *érték-ítéletté* (Werthurtheil); csak az öntudat és az élvcomplexus ezen objectiv, minőségi. ögsgnérköz az öntudatra nézve fen-

¹⁾ Dr. Z. Oppenheimer. »Physiologie der Gefühle.« Heidelberg. 1899. p. 36-47.

²⁾ Hartmann i. cz. 20. 1. »Die Lust- u. Unlustempfindungen in ihren verschiedenen Graden oder Mischungen dienen als Kennzeichen oder Index für den Werth der sie erzeugenden Ursachen, weil u. insofern sie als Kennzeichen u. Index dafür dienen, ob u. in welchem Masse dieselben den Willenszwecken förderlich o. hinderlich sind.«

forgó értéke. így értendő a becslőítéletnek másodfokú (secundär) természete.

Ezen kissé abstract s azért vékony okoskodást a következő példa érthetőbbé fogja tenni. Az étkezés eredménye rendszerint a jóllakottság élvérzete. Ha ezen élvérzetnek pusztán intenzitását tekintem, akkor merően *élvezeti, hedonikus álláspontról* becslöm, s így teszik az állatok, s az állati functiókban elmerülő emberek (egy Claudius, Caligula, Vitellius történelmi példák). Ez a pillanatnyi élvérzet álláspontja. Ha ezen élvérzetben csak annak *jelet* látom, hogy a test önfentartása sikerült, akkor az étkezés becse nem az élvezet, hanem az energia megtartása alapján, állapítatik meg, a *hasznossága* szerint, azaz utilitarius szempontból, így ítéli meg az értelmes ember általában. Ha a hasznosság által okozott élvérzetet az öntudat természetével mérem, annak *qualitásával*, akkor objectiv és *qualitativ* ítéletet hozok róla, vagyis *nemességi* fokozatát állapítom meg. És így voltaképen két megítélési mód áll egymással szemben; az eudaemonistikus és az idealistikusrs az elsőnek két sarként a hedonismus és utilitarismus.

Az értékítélet alapja ezek utánjizon szerepben kereendő, melyet az indexnek, az élvnek tulajdonítunk. A hol az élv az egyedüli, az öntudatot, teljesen elborító állapot; ott az állat ennek intenzitása által ragadtatik s értékelése az elvvel összeesik s a hol a közvetlen élv más, objectiv congruentianak csak jelzője, ott az okozó tárgy értékelésében *ezen viszonyok* játszzák a főszerepet; a hol pedig az élv csak tárgy és Én azonosságának jelzője, ott a mérték többé nem az élv, hanem az *Énnek* *qualitása*. S ennek alapján a becslő ítéletek mindenlétektani egyezésük mellett, három qualitative különböző kategória alá foglalandók, úgymint 1. *élvitéletek* (Lusturteile), melyeknek állítmánya az okozott kéj, 2. *hasznossági ítéletek* (Urth. des Nutzens), melyeknek állítmánya az eszköziség értékfokát tartalmazza és 3. *nemességi ítéletei* (Urth. der Würde), melyeknek állítmánya az egyik oldal absolut értékességének kifejezése, a melyhez az adott tárgyat mérjük. Az élvitéletek teljesen subjectivek, — azért mértékül nem alkalmasak; a hasznossági

ítéletek már objectiv, de relatiókra épülő ítéletek s e relatiók állandóságában hiány és pótlék viszonyában van már állandó alap; a nemességi ítéletek valódi észítéletek, melyekre nézve az egyezés élve pusztá index, a hasznosság élve alárendelt s sokszor elnyomható, ellenben az intelligencia önmegbecslése a döntő szó.

Azt hiszem, hogy a tapasztalat ezen levezetésem minden irányban bizonyítja. Az emberek értékelése tényleg csak három formát mutat, miknek állítmányai: a kellemes, a hasznos, a nemes. A mi fejlett társadalmunkban mind jinkább ritkul a naiv hedonisták sora, kik a közvetlen élvezet előtt térdepelnek; 3e a gyermekekben és sokakban, kik örökös gyerekek maradnak, kivált a női nemen, még mindig látjuk az ősi, töretlen, naiv hedonismust. Az aranyborjat körül tánczoló csak leplezett, reflectált, szégyenlős hedonisták, kiknél gyakran a lólabát a haza, az egyház, a társadalom, az emberbaráti szeretet, a magas célok mephistophelesi köpenykéje nem bírja eltakarni. És ha a naturalista kéjenczek számát az értelem meg is apasztotta, a reflectált kéjenczek hadát annyival inkább megnövesztette; s ezek az élv helyébe aranyborjúnak a »sikert«, az »óriási, soha sem volt sikert« tették. De ezen tömeggel szemben mindig s most is egy csekély had iparkodik állást foglalni; s yalar mint a haszon vitézi kiszorították a gyanútlan kéj lovagjait, - lígy biztosan kell reményleni, hogy amazokat a »szellem lovagjai« fogják felváltani. Minden analógia e mellett látszik szólni, hogy az »örök harcznak« ezek fogják végső jelenetét eljátszani.

A közfelfogás ezen lassankénti átalakulását az ethikai álláspontok transmutatiójában is észleljük. Azon irány, mely az érték mértékét az élvezetben kereste s mint *hedonismus* (vagy inkább kyrenaismus) a tevékenység végcélját a pillanatnyi élvben látta, a reflectálatlan élvirány; ebből a törzsből fakadott az *epicureismus*, mely az élvezeknek értékfokozatát is próbálja megadni, de a testi és szellemi élvnek megkülönböztetésével s különböző becslésével nyilván más mértéket is használt fel. Álláspontra nézve különbözik tőle az *utilitarianismns* (vagy rövidebben egész helyesen »utilismus«);

mert a haszon a hiány és pótlék objectiv viszonya felett mond ítéletet s így az élvezetet helyesen csak indexnek jízetheti. Az, a mi értékes, a haszonnál nem az élv, hanem az actio, melyet az élv kistry, az önfentartás tevékenysége.; ennek sokszor közvetlenül kín lehet az eredménye, s azért nem ezen subj. eredmény, hanem a tevékenység valamely czélhoz való alkalmassága az, a mit megítélünk. Igyondja, Aristoteles az *ἐπιθυμία*-t értékesnek s azért Paulsen¹⁾ »energismusnak« ajánlja elnevezni. A rendes utilismus a Bentham-féle fogalmazásban ettől abban különbözik, hogy egyedül értékesnek csak az *élvet* (pleasure) találja ²⁾ tehát a hasznosság objectiv alapultságát félretolja s csak a subjectiv eredményt veszi mértékül. Ilyen fogalmazás mellett a Benthamismus az epikureismussal azonos elvi állásponton áll s az eudaemonismusnak hedonikus irányához tartoznék.

Ha niár most a hasznos tevékenység qualitását veszem az érték alapjául, akkor teljesen más mértéket alkalmazok s az egész irányt *idealismusnak* lehet nevezni (az ő eredeti szép jelentésében, a mely úgy metaphysikai, mint ethikai tekintetben csakis ezt az értékelési módot illeti meg). Ilyen félbeszakadt értékelés az aristotelesi energismus, mely a scholastikusok között pl. Aquinói Tamásnál is található,³⁾ ilyen a stoikusoké, ilyen az intellectualistáké, Kant és a német Idealismus ezen alaphoz számítandók s erre felé hajlik J. St. Mill is, a mikor az élvezetek qualitását sürgeti, mint "egykor Epikuros.

S így valamint a közéletben három értékelési módot találunk, melyeknek értékjelzői a kellemes, a hasznos a nemese — úgy az ethikában is megfelelőleg 3 irányt észlelünk: a hedonismust, az utilitarianismust vagy inkább energismust és az idealismust. Ezen három értékelésnek kifejezői a fent jelzett háromféle ítélet: az élv, a haszon és a nemesség ítéletei. A hedonismus korlátolt pillantása csak

¹⁾ Einleitung in die Philos, p. 433. (4. kiadás).

²⁾ Bentham. An introduction to the princ. of morals and legislation, I. 11.

³⁾ Joh. Zwanc Werththeorie bei Arist. u. Thomas v. Aquino (Archiv f. Gesch. d. Phil. V. Bd. 407. 1899).

a momentán élvre fordul, tehát az életnek csak ejillanátát tekinti; az enerjismus vagy utilismus pillantása az egész élettartamot veszi tekintetbe; az idealismus amidon felül álló örök minőséget becsüli. A hedonismus látköre tehát az utilitarismuson át bővül s tágul ki idealistikussá.

Az eddigi eredményt ezek után abban lehet összefoglalni, hogy a becsülő ítéle az élv értéke feletti ítélet: hogy ilyen értékelés három van: kellemes, hasznos és nemes (hozzánk méltó); hogy ezen háromféle értékelésnek az erköls-tanban három irány felel meg. Azon reménynek adtunk egyúttal kifejezést, hogy éjen értékelések közül az idealistikus lesz idővel uralkodóvá, a minek indokolását a következőkben akarom röviden előadni.

5. A 4. §ban felmutatott értékelésimódok a tárgyak megítélésében együttesen szoktak előfordulni. Az első, legfelületesebb értékelés a *kellemes*; a tárgyak oki összefüggése a *haszonra* vezet; a hasznot mintegy sub specie aeternitatis állítja maga elé *nemes*. Absolute értékessé, a tárgy csak nemes tulajdonságai által lesz; mondhatnók ennél fogva, hogy a kellemesnek és hasznosnak értékét a nemes adja s szabja meg. Az értékelések e szerint félbeszakadnak, ha a nemeségig fel nem viszzük; minden igazi értéknek forrását tehát ezen 3-dik értékelési mód képezi.

Az értékelések ezen rangfokozatára első sorban s legáltalánosabban a tények fejlődéstani megfontolása látszik jejetni. Ontogeneticus szempontból a gyermeknek tejmé-szetes értékelése a hedonikus; a férfiúé az utilitarius; a nyugalomra hajló érett elméé (a »szép« öregeké, nem a vén »latroké«) az idealistikus, A gjxmek lelki életében, az érzelmek képezik a középpontot, a férfiúéban az érdekek melyek a reális világhoz kötik, hol alSotni s tenni kénytelen, az érett elmében a kis világ határai megnyílnak, kitégúlnak s-a kosmikus egység, Spinoza substantiája, lép előtérbe óriás fenségével? Ide az egyes értékelések ezen egymásutánja csak relativ (szinte csak a potiori fit denomination A gyermekben is fel-felvillan a hasznosság, sőt a nemességi értékelés; a férfiúnak az élv szolgál útmutatóul a haszon felé vezető útjában; a megállapodott elmében a

haszon a jelző a nemes irányában, az élvezet (már természeti és organikus feltételek hiánya miatt) mellékszerepet játszik. Minden értékelési módnak vannak tehát organikus és pszichikus feltételei, melyekhez kötve van; az élvbecslésnek a fejlődő élet pezsgő lüktetése, a hasznosságának a causalitást felismerő értelemnek (intellectus) fejlettsége, a nemesiségnek a tertii generis cognitio (a ratio) látszik ilyen feltételül. A gyermeknél a saját élv, a férfinál e mellett az objectiv fennállás és tevékenység feltételei (a felebaráti alkotások), az érett elménél a kosmikus tekintet, a mindenségbe való kipillantás az értékelésnek alapja. Ezen határokat évek szerint megszabni nem bírjuk; s mégis annyira íngesztünk az álláspontok ezen természetszerű váltakozási rendjét, hogy egy utilitikus pillantású gyermeket visszatevészel nézünk ravasz számítása miatt, egy idealitikus férfit ábrándozónak, rajongónak szoktak csúfolni, a trójai öregeket pedig, kik Helena bájainak szemlélésénél gyönyöríttasan nyelvükkel csettentenek, kinevetjük és megvetjük. A vénséggel rendesen járó fukarságot s kegyetlen érzéketlenséget mindig defectusnak tekintjük az agyvelő componenseiben. S így bár az életkor feltételei mindig egy bizonyos értékelési módot tesznek uralkodóvá, mégis mindenkiben mind a 3 értékelési módnak mintegy lehetősége él. Benne éh a gyermek értékelésében az idealismus melegítő lendülete is, a mint a finom érzésű idegenkedés mutatja, mely az alacsonyságtól visszariad; lendületessé teszi a férfiú tetteit a kosmos rendjében való bizalom; s tökéletessé teszi a bölcs aggastyánt a hasznos eszközök biztos ismerete s tanácsa, valamint a ritka isteni adományul neki jutott derűit vígság, mely, résztvéve az ifjak örömeiben, biztos kézzel vezérli tevékenységüket s a férfiak harczában enyhe szóval érvényt szerez az örökké való szellem követelményeinek.

A háromféle értékelés ennél fogva a fejlettség fokához mérten egyformán jogosultnak látszik. Látszik pedig nem csak az egyesnél, hanem a törzsek, fajok, sőt az egész emberiség haladásában is, melynek értékelései a hedonismussal kezdődtek s a rideg haszon keresztül (római birodalom) a kereszténység által inaugurált szellemuralom felé emelkednek.

S én érzem mégis, hogy azok közül, a kik ezen sorokat olvassák, nem egy fog vonakodni azokat aláírni; magam sem állapodom meg a háromféle értékelés abszolút egyenjóságánál, bár relative elismerni kész vagyok. A phylogenesis, ha az evolutio szempontjából nézzük, határozottan a mellett szól, hogy a nemességi értékelés a legmagasabb; s a fogalmak nexusa arra vezetett engem, hogy a nemességi értékelésben minden más becslés logikai feltételét lássam. Vagyis más szavakkal: *arra a meggyőződésre jutottam, hogy minden értékelésnek csak akkor van értelme, ha a nemességet vesszük alapul.*

Ha a világot, a *kósmo*-t, véges-végig beláthatatlan célszövedéktől tekintjük, — akkor valószínűnek fogjuk találni, hogy az, a mi később alakult ki,... a, fejlődés áthaladott pontjainál tökéletesebb is; s így itt a »*posterius tempore*« = »*prius jure*« vagy mondjuk ki: »*dignitate*«. S miért ne tekinthetnők a világot célszövedéknek, ha a természetet okszövedéknek kell tekintenünk; hisz a célsorozat nem más, mint a megfordított oksorozat. A mire minden ok irányul, tehát valamennyi oknak eredménye, ezt bátran lehet az oksorozat ezéjének tekinteni.

Ha tehát így tekintjük a világot, s azt látjuk, hogy a Föld legkésőbbi sarjadéka *AZ* ember, akkor ezt a Föld legtökéletesebb szülöttjének kell elismerni; legtökéletesebb pedig azért, mert valami oly kvalitást rejt magában, a melyet a megelőzők nem bírnak felmutatni. Ez teszi őt *jafiKLgs, idegenné*«, ez teszi a teremtés »*koronájává*«, s ebből folyik, hogy a teremtés »*ura*«; *mert ura önmagának.* »*Self is the Lord of Self; who else could be the Lord?*« kérdi naiv mélységgel a *Jhjnmapada*.¹⁾ Ha az evolutiónak van valami jelentéseikkor abban kell állania, hogy az új alakok a régieknél tökéletesebbek; s ezzel az van mondva, hogy ennek a felsőbbnek az alsóbb felett uralkodóvá kell lennie. És azért az értékelés, mely ezen alapról történik, a végleges és legfőbb; a nemességi értékelésben van a többinek betetőzője és értelme.

¹⁾ *Dhammapada* eh. XII. v. 160. (Sacred Books of the East. vol. X. Part. I. translated and edited by Max Müller. Oxford. 1881).

Közel állunkugyan ezen értékeléssel azon veszedelemhez, hogy becslésünkbe aesthetika elemek ke verődnek, amint Simmel a Metzsche-féle értékfogalomnál észrevehetni véli.¹⁾ A veszély azonban nem aggasztó; ezen tényből ugyanis most csak annyi következik, hogy az aesthetikai értékelés fg., nemességi értékelés, de éppen nem az, hogy az ily nemességi értékelésnek az aesthetikaival össze kellene esnie. *Effi*/ csoportot képeznek együtt, melyet mélyebb analysis ismét fog határozó jelek alapján több csoportra bontani. De ebben a csoportban is az ethikai értékelés foglalja el a legfelsőbb fokot s már ezen dignitásánál fogva az észfejltség előtt kötelezőnek: jelentkezik, — a mint az axiologia már sokszor hangzottatta, s azt hiszem, egészen kielégítő módon ki is bírja mutatni.

A tényeknek higgadt összehasonlítása, fejlődési szempontból, tehát arra mutat, hogy azon értékelés, a mely az egyesnél s az összességnél legkésőbb foglalt helyet, a leg-tökéletesebb s így uralomra praedestinált. Nekünk azonban ezen általános jelzés még nem lehet elegendő, valamint azon tény sem, hogy az ethika legnagyobb képviselői ezen mértéket szokták régóta a dolgok megbecslésénél alkalmazni. Mi éppen ez utóbbit akarjuk igazolni s ezen igazolásnak, magának az értékelésnek természetéből, mint elkerülhetetlen gondolatnak kell következnie.

6. Azon tételnek, hogy *minden érték a nemesség fogalmából* fakad, logikai igazolását, nézetem szerint, úgy lehet adni, hogy a nemességet minden érték logikai feltételül mutatjuk ki. Ez utóbbi pedig úgy eszközöltetik, ha minden más érték fogalmában a nemesség fogalma nélkül hiányosságot sikerüli feltüntetni, mely hiányt csak a nemesség fogalma képes pótolni. Ezen fogyatékoságot legkönnyebben

¹⁾ *Georg Simmel* («Fr. Nietzsche. Eine moiv phil. Silhouette»). »Den jeweiligen Typus Mensch bestimmt ihm nicht der Durchschnitt der Menschen, sondern *die jeweil höchste Spitze*, die das Menschthum erreicht hat.« S ehhez megjegyzi: »An diesem Hauptpunkte der N. schen Werthelehre zeigt sich vielleicht klarer als irgendwo sonst der Einfluss *aesthetischen Empfindens*« stb. „ . . . (Zeitschr. f. Phil, u. phil. Kr. 107. Bd. 20G. 1. 1896).

lehet a haszon fogalmánál tapasztalni. Ennek elemzése ennél fogva az első dolog az érték elméletében, ezen oknál fogva a haszon elmélete szükségképpen a legfontosabb, alkotó rész; ha a haszonnal tisztában vagyunk, akkor az élvértékkel is rendbe jövünk, a melyre a haszon egyenesen rá látszik mutatni.

Mit értünk tehát *hasznosság* alatt? A közgazdaságtan, talán egyértelműleg, hasznosság alatt a dolog viszonyát az emberi hiányokhoz érti, s minthogy a hiányokból származnak tevékenységünk céljai, azért egyre megy, akár így határozzuk meg: »hasznosság a dolgok azon tulajdonsága hogy szükségleteinket (hiányainkat) fedezik (pótolják: »ein Bedürfniss zu befriedigen«), — akár abban keressük, hogy »emberi célokat előmozdítanak« (»menschliche Zwecke befördern«). Az első fogalmazást találjuk Biedlnél, Lotznál,¹⁾ Wernickenél,²⁾ Menger Károlynál⁸⁾ s másoknál; az utóbbit Hermann és Kaunál.⁴⁾ S magam a Rau-féle fogalmazást, mely szerint a hasznosság az emberi célokra való alkalmaságban keresendő, elfogadhatónak s céljainkra teljesen elegendőnek találok. Ellenben korlátoltabbnak, mert az objectiv alapot" háttérbe szorítja, vélem a Sokrates-Bentham-féle meghatározást: »by utility is meant that property in any object, whereby it tends to produce benefit, advantage, pleasure, good or *happiness* (all this in the present case comes to the same thing)«,⁵⁾ melyet Ehrenfels »eines Gegenstandes Fähigkeit, Glücksförderung zu bewirken« kifejezéssel elfogad (i. cikk p. 86).

A háromféle fogalmazás különbözése nyilván onnan ered, hogy az első a processusnak, mely a hasznot létrehozza, elejét, (a hiányt), a második a közepét (a közelebbi célt), a harmadik pedig a végeredményt (az élvérzetet) tartja szem előtt. Minthogy pedig a két első mindenkor megvan, a 3-diknak szerepe pedig kétes s éppen most még

¹⁾ V. ö. *Friedländer*: »Die Theorie des Werthes« p. 39.

²⁾ Der obj. ΑΥβτη u. Preis p. 34.

³⁾ *Bau*. Lehrt, der polit. Oekon. Heidelberg 1847., a kit Friedländer is követ.

⁴⁾ *Bentham*. Principles of morals and legislation. 2. 1.

vitatott, azért ama két elsőt találok alkalmasabbnak. *Hasznos tehát az, a mi valamely hiányt pótol,* — mert e hiányból fakad a cél s elérése élvezetes.

Mindezen definitio azonban abban egyezik, hogy a hasznosság csak eszközi érték; akár a hiányt pótolja, akár a Közeli célzt segíti elő, akár élvet okoz — *hasznos mind a 3 esetben csak az eszköz.* S ezen eszköziségben rejlik a hasznosságnak, magán túl utaló, fogyatékosága.

A hasznosság ugyanis viszony fogalom; magában véve a dolog nem hasznos, hanem csak viszonyban mással; s azért a dolognak lehet ugyan objective azon tulajdonsága, mely hasznossá teszi, de e tulajdonság csak akkor lesz hasznossá, ha egy más dolognak hiányát tényleg pótolja. A haszon tehát objectiv viszonyból ered ugyan, mely van az ösztön

hiánya és pótléka között $\left(H - \frac{h}{p} \right)$, de ez csak a két dolog tevékeny relatiójában nyilvánul; ¹⁾ így a víz pl. hasznos a növényre nézve, de ez csak akkor nyilvánul, a mikor a növény vízhiányát pótolja. Ebből nyilvánvaló, hogy a hasznos csak eszköz valamely más cél elérésére; s ha a haszonnak értéke van, akkor ezt ezen magasabb vagy alacsonyabb célztól nyeri, vagyis a hasznosság érték tekintetében más gondolatsorra utal minket.

De ha a haszonérték a cél értékétől függ vajjon mi az a cél, mely miatt a haszon értékesnek mondatik? Közönségesen e célzt 3 ponton szokás keresni; az önfentartó tevékenységben, az élvezetben vagy a célzétségében, e szerint hasznos az, a mi vagy az önfentartást elősegíti, vagy pedig a mi élvet okoz, vagy végre a mi az önmagában értékest állítja. S én úgy látom, hogy az okoskodás logikuma arra vezet, hogy végső instanciában *minden értékelés az absolute értékesnek gondolatát tesztel* (értve itt az »abszolút« alatt az emberre nézve legmagasabbat, tehát az emberi felfogás abszolút határpontján állót, — a mit

¹⁾ így látta ezt már Gondilláé: »a dolog értéket nyer, mihe-lyest használ.« Hogy C. a hasznosságot az ítélésünktől teszi függővé, az subjectivistikus vonás, mely csak a conditio Jacobeára utal, de a haszon obj. természetét nem érinti. V. ö. Zuckerkandl i. m. 56., 57.

lehető félreértések elhárítása végett mindig szem előtt kell tartani). Ezen tétel helyességére a következő megfontolás vezet.

Ha a haszon értéke a végső ponton az önfentartástól függne, akkor az *önfentartásnak önértékűnek* kellene lennie. Azonban mindenki azonnal érzi, hogy ezen „állítás, úgy a hogy van, nem helyes. Az önfentartás ugyanis = tevékenység: s azért, ha az önfentartás önértékű volna, akkor a tevékenység maga volna önértékű. Ez azonban ilyen általánosságban a tapasztalattal ellenkezik. Maga a tevékenység sem nem hasznos, sem nem káros, hanem közönyös; öntudat nélkül a vonzás ép oly értékes, mint a taszítás, s ha hasznossági különbség van közöttük, akkor azt az eredmény értékessége állapítja meg. A mikor arról van szó, hogy a növény fejlődjék, akkor a víz hasznos; a mikor pedig arról, hogy a szoba egészséges legyen, akkor a víz a falakban káros; az eredmény teszi a hatást hasznossá vagy károssá. Vagyis a tevékenység, mint tevékenység, maga közönyös physikai processus: hasznossági vonását a viszony másik tagjától, az eredménytől nyeri.

S valamint a tevékenység általában sem nem hasznos sem nem káros, ép úgy az önfentartó tevékenység fogalmához sem tartozik a hasznossági vonás. Evés és ivás, futkosás és ülés, nemzés és pusztítás, látás és hallás, harag és félelem, gondolat és alkotás pusztán physikai actusok, melyekhez hozzákötve a hasznossági jelző nincsen; valamennyi csak akkor lesz hasznossá, ha a kívánt eredményt megvalósítják. Minthogy pedig az önfentartás nem egyéb mint ezen tevékenységek összege, melyek magukban véve közönyösek, azért az önfentartás maga is közönyös physikai actus, mely a dolog természetéhez tartozik és nem különbözik tőle.¹⁾ Ha tehát azt mondanók, hogy az evés hasznos, mert önfentartásunkat elősegíti, hogy a nemzés hasznos, ugyanazon oknál fogva, hogy a látásnak, indulatnak, terve-

³⁾ Igen jól mondja *Spinoza* Etl. II. pr. 7. *Conatus, quo unaquaeque res in suo esse perseverare conatur, nihil est praeter ipsius rei actualementiam.*

zésnek haszna ugyanonnan ered, – akkor tautológiát mondanánk, mert evés, látás, indulat mmd önfentartási actusok, s azért az önfentartást hasznosnak neveznök, mert önmagát tartja fenn. S azért, ha az önfentartás értékes, akkor nem azért az, mert tevékenység, hanem vagy célja vagy más valami (minőségi) vonása miatt.

S tényleg, a mikor az önfentartást értékesnek ítéljük, titkon mást értünk, mint a mit nyíltan dicsérünk. Ha valaki önfentartásra gondol, akkor a háttérben olyasmi lappang, a mit az illető végtelenül nagyra tart; az önfentartást *e miatt*, azaz mint eszközt becsüli nagyra; vagy szabatosabban: az egyes önfentartási actusokat ezen *egy* eredmény miatt tartja hasznosoknak. Ezen egy eredmény pedig nem más, mint az öntudat; senki sem akar *létezni*, ha öntudatlanul kellene félnie, s azért a halhatatlanságnak oly Ígéretése, milyennel Schelling idejében a pantheismus biztatott, a mag helyett az üres dióhéjat nyújtja az epe-dójnek.¹⁾ Sőt a kényesebb és finnyásabb, a sentimentalis lelkek még az öntudatot sem találják elegendőnek, az önfentartó tevékenység mögött az élvezet lappang, mely miatt értékesnek nevezik. Az energismus, Paulsen-féle alakjában is ezt rejtegeti. Midőn azt mondja: »Selbsterhaltung ist das; worauf der Wille absolut gerichtet ist,«²⁾ — akkor nyilván a fenti tautológiát követi el s a tevékenységnek célját a tevékenységben keresi. De a mi Paulsennél is a háttérben lappang, az kettő: 1. ez a tevékenység sokféle s azért Paulsen »az életfunkciók szabályszerű végbemenését« követeli (»normale Ausübung der Lebensfunctionen«), s így folytatja: »az ember nemcsak vegetálni akar, hanem derekasan, *s a hogy emberhez ülik*, akar élni s érvényesülni«, (»der Mensch will nicht bloss vegetirend dasein, sondern er will tüchtig u. *ivie es sich einem Menschen gebührt*,

¹⁾ Ez egyszerű dolgot az ethikusok közül, fundamentális jelentőségében, csak *Schuppe Vilmos* látta s tette az ethika elvévé: »das im erörterten Sinne absolut Wertvolle ist das Eewusstsein.« (*Grundr. der Ethik u. Rechtsphilos.* p. 108.) Erre különben részletesebben térünk rá.

²⁾ System der Ethik. I. 212. 1.

leben u. sich bethätigen«). De mi »illik« az emberhez? ez nyilván bizonyos *nemességi értékelést* tesz fel, a melyhez Paulsen, Aristotelesre hivatkozva, hajlandó is. Vagy pedig 2. a lappangó indok az *élvezet* (Lust). Hiába tiltakozik Paulsen ez ellen s hivatkozik a biológiára, mely szerint »az élv csábítóul szolgál, úgy mint a kín intőül« (»wie der Schmerz als Warnung, so dient die Lust als Lockung« I. 208). Ha a tevékenység maga értékkel nem bír, azaz nem önértékű, akkor csak az élv kedvéért fogjuk végrehajtani.

Ha tehát a hasznosságról...szólunk, akkor a tárgy valamely tulajdonságát a szerint értékeljük, a mint valamely célunkat előmozdítja; az eszköz csak azért értékes ránk nézve, mert a cél értékes. Minthogy pedig az önfentartás maga nem cél, azért másban kell a hasznosság alapját keresnünk; eddigi fejtegetéseinknek ez az eredménye. Az önfentartás eszköziségét a mi elemzésünkön kívül még azon tény is bizonyítja, hogy az önfentartás, mint végezel, nyílt ellenmondást képezne, inert tényleg a természetben sehol sincs elérve; az önfentartás csak addig észlelhető, a míg valamely cél szükségesnek mutatja. Növények és állatok, úgy egyenként mint fajonként, sőt nemenként is elpusztultak, a mint a kozmikus viszonyok változtak, azaz, a mint azon okozatot létesítették, melyhez eszközként hozzájárultak. Az energismus ennél fogva félbeszakadt felfogás; a tevékenység maga közönyös physikai actus, melyre a dolgok nexusa kényszerít. — de értéket csak akkor nyer, ha a tevékenység valami értékes cél szolgálatában megy végbe.

Ezen értékes eredmény már most csak két ponton kereshető: vagy az *élvezetben* vagy az eredmény *minőségében*: amaz mintegy individuális értéket kölcsönöz a tevékenységnek, az egyénre nézve fennállót, emez kozmikus értéket, a mindenségre nézve fennállót. S az emberi intelligentia mostani fejlettsége mellett absolute beláthatatlan, hogy az érték még valami harmadikban volna kereshető. Ebből következik, hogy, ha az élvezet mint az életnek végső célja nem igazolható, az érték forrását csak a minőségben lehet keresni. Hogy az *élvezet nem lehet a tevékenységnek végső*

czélja: azt, ha az ide vágó végtelen fejtegetéseket összegezni lehetne, a mai erkölccsán egyik eredményeként lehet állítani. Ez eredményt egyfelől a pessimistikus elmékedéseknek, másfelől az utilitarismus részletes calculusának köszönhetjük. A pessimismus az élvilán keresésével." az utilitarismus a cselekedetek hasznosságának részletezésével az élv és kín viszonyát, azoknak szerepét az emberi cselekedetek indokai,, között oly sok oldalról mutatta be, hogy lassanként, hanem is exact számítással, de mintegy nemtudatos lecsapódással azon eredmény jegezedett ki (legalább a mennyire a facitot én gondolom), melyet a fenti tételben összefoglaltam. Nem arról van szó, hogy az élvezet túlsúlyban van-e a kín felett, — ezen calculus lehetetlenségét Paulsen igen elmésen s jóízű humorral mutatta ki;¹⁾ általános megfontolások azonban kétségtelenné teszik, hogy a kín túlsúlya mellett már physikailag lehetetlen volna a kosmos fennállása, legalább azon részében, hol életműködést találunk. A kérdés csak az: végcél-e az élv. ha el lehet érni? vagy pedig általános eszköze, indoka a cselekvésnek? vagy egyszerűen kísérő és jelző tünetemény?

A felelet szerintem csak az lehet, hogy az élv sem nem végcél, sem nem végső indok (eszköz), hanem *tisztián ἐπιτέλεσμα*, járlek, kísérő és mint ilyennek nincs az a képessége, hogy a *jelzésen* kívül még *értékmérő* is lehessen. Ha ugyanis eszköz volna, akkor indokul szerepelne minden tevékenységben; ha cél volna, akkor minden élv helyes és értékes volna. Ámde a tények egyiknek ép úgy ellenmondanak, mint a másikkak.

Egy kis phantasiával az élvét úgy lehetne felfogni, mint jutalmat, praemiumot, melyet a természet oly actusokra tűz ki, mik az ő céljait szolgálják.²⁾ Paulsennek ezen gondolata azonban nyilván csak az emlékezettel bíró lényekre vonatkozhatik; mert hogy az élv mint jutalom indokul szerepeljen, ahhoz kell, hogy az állat már egy ízben megpróbálta, tapasztalta legyen, azaz ismerje. Mielőtt tehát

¹⁾ Syst. der Ethik. I. 230.

²⁾ L¹. az I. 208. — L. fent 6. §.

tapasztalta volna, indokul nem állíthatja magának; ehhez emlékezet kell.

Ámde mielőtt az állat e tapasztalatot szerezné, élnie kell, azaz cselekednie s ezen cselekedetnek valamiféle okkal kell bírnia. Ezen ok nem lehet más, mint az állat organikus állapota, leginkább hiánya, melyet a reactióval meg akar szüntetni. Így képelem pl. a protistákban végbemenőnek a tevékenységet s így meggy végbe tényleg bennünk is az actiók nagy része, melyek ennél fogva valamely hiányban, ha tudatos: hiányérzetben., bírják indokukat. Tagadni nem lehet, hogy idővel eszközül az élv is tűnik fel s az állatot vezeti; de az élv emlékének ezen feléledése is mélyebb gyökereivel a hiányra látszik mutatni; a hiány idézi fel a pótiójképet, a pótlék az ideális élvét s ez ideális élv segíti a hiányérzet indító erejét. Jóllakottak (minden irányban) előtt az étel, mozgás, asszony, barát képei nem állanak azon élvindexszel, mely a (mindenféle irányú) éhezőknek glóriával övezi körüli a pótlék képét (ételt, levegőt, asszonyt, barátot, hatalmat stb.).

Én ezen megfontolás alapján azt merem állítani, hogy az élv a cselekedetnek soha sem alapindoka, bár ennek a hatását erősíti; alapindoka a cselekedeteknek mindenkor a hiány — azaz az Ennek fájdalmas helyzete.

S valamint nem indok, úgy egyetemes cél sem lehet az élvezet.. A cselekedet lélektani motivációjának elemzése ezen folyamatot ekképen mutatja. Minthogy az indok a hiánjj. ennél fogva a cél *első* sorban csak ezen Hiány megszüntelése lehet; az állatnál a hiány pótlása annyit jelent, mint a tevékenység végét s alsóbb fajoknál az éhség lecsillapítása után teljes tétlenség következik be.¹⁾ Az, a mit tehát az állat közvetlenül akar, az a tevékenység; ezen tevékenységet kíséri azután az (anticipált) élv realiter. Sőt úgy is

¹⁾ A lustaság a vad népek általános jellemzője. A hottentottákat »még az éhség is alig bírja csekély tevékenységre serkenteni; lia éhezik, a szíjat szorosabbra húzza, sün módjára összegubaszkodik, birkabundával betakarózik s az éhséget elaluszsa.« (Waitz, Anthropol. Naturvölker II. 349. Tahitiről VI. 112.) Annaira nem indok itt az élv, hogy még a kín is csak ilyen felületes gyógyításra ösztönzi!

lehetne a viszonyt kifejezni: *a cél nem motivál, csak az irányt jelzi*: tehát az élv sem lehet, mint cél — motívum. Hogy egy állam a másikat leigázni törekszik, annak irányát a célja megszabja ugyan,~de motívuma mindig valamely kellemetlen helyzetben keresendő, nem a célban. S hogy az ember valamely cselekedettel élvre törekszik, annak is motívuma a hiány, első célja pedig nem az élv, hanem azon tevékenység, melyhez az élv, mint kísérő, fűzve.. van.. Hogy az emberek nőszülnek, annak motívuma a társas ösztön kielégedtelensége; végcélja nem az élv, a melyet a közösüléssel nyerhetnek, hanem azon fonatok, mik a két egyént egymáshoz fűzik, tehát az egyének kölcsönös elsajátítása, — s csak ehhez van kötve a házasság egész gyönyörűsége. Azért homokra épült házasság az, mely csak az élvezetre épült; mert sokszor az élvezetet el sem éri vagy pedig csak nagyon drága áron. De elérik a házasság objectiv célját: a gyermekeket.

Ha tehát az élv szerepét a cselekedet lefolyásában a tényeknek megfelelőleg ítéljük meg, akkor azt sem általános indokául, sem általános céljául nem lehet tekinteni. Indoka a hiány, célja ennek megszüntetése bizonyos actus útján, az élvezet csak a pótlás kísérője. Kosmikus tekintetben tehát a cselekedetben csak a hiány és a tett mozdulat játszanak reális szerepet; e kettő találkozása (a pótlás) adja azon subjectiv reflexet, mely a reális tevékenységek congruentiáját tudomásunkra hozza. Realiter ennél fogva a világ fennállása akkor is biztosítva volna, ha az élv helyett egyszerű tudomásvétel állana be az alanyban; az élv csak a »jókedvű adakozó« ingyen kegyelméből hozzáfűződő reflexény.

Ha már most valaki az önfentartás végső célját ezen reflexben keresné, akkor, úgy látszik, először a kettő között 'meg nem engedett okozati synthesist állítana. Önfentartás és élv ugyanis ugyanazon dolognak két aspectusa; amaz objective mutatja azt, a mit emez subjective ábrázol. Ha az élvezet az Ennek külön állapotául fogadnók is el, akkor is az Én önfentartása és az élvezet között különbséget tenni csak abstractióval volna szabad.

Spinoza helyesen mondja, hogy az örömben a mi létünk magasabb tökéletességre (realitas = perfectio) jut el; ¹⁾ s minden lélektan az örömben az Én gyarodását látja jelezve. Még ott is, a hol ideiglenes és csalékony e gyarodás, ideiglenes élv felel meg neki, pl. mérgezési esetknél. Az önfentartást tehát okozati nexusba az élvezettel állítani nem szabad, mert ezzel üres tautológiánál tovább nem jutunk.

Különben, eltekintve azon abderitismustól és hanyatló sentimentalismustól, mely mindent a korlátolt egyén szempontjából tekint s impertinens követelődéssel és korlátoltsággal csupa derült napokat kivan becses csekélységére. — az ember kosmikus helyzetével ezen élvezet nem is egyeztethető. Mert ha az volna a végezet, hogy az Én megkettőzze magát s mint Narcissus saját önfentartásában kéjelegjen, akkor ugyan nem nagy czélszerűséget árulna el egyéni alkata s kosmikus elrendezése. Örök derű csak oly monadaban volna lehetséges, a milyent Leibniz egoismusa talált fel az ember számára. Ily isolait lényben az egyes foltok, miket a szomorúság felhői reája „vetnek, teljesen érthetetlenek volnának; már pedig az élet tényleg derű és ború szabályszerű váltakozása, mely már azért is kényszerű, mivel az életerő periodikus fellobbanásai örömet, depressiói pedig szomorúságot okoznak. Ámde az élő egyed nem isolait valóság, hanem végtelen sok fonállal fűzve van a mindenséghez, miket az ő kihatása von mások felé, másoké vissza feléje: csak az elsők az ő önfentartásai és élvei, az utóbbiak már szenvedései és lassan gyülemelő halálperczek. Ha a lények célja az élvezet volna, akkor kosmikus helyzetének nem a belefonódásnak, hanem az izoláltságnak kellene lennie.

Egyénileg sem volna az élet érthető. Már KairJf) figyelmeztet arra, hogy az élv céljához képest az ember testileg-lelkileg egyaránt aránytalan apparátussal dolgozik. Mert ha az élv nem egyéb, mint az önfentartás subjectiv aspectusa, sőt ha úgy is mondanák, hogy a tökéletesség

1) *Eth. III.* pr. 11. schol.

2) *Kant.* Grundl. zur Metaph. der Sitten. 13. 1. (ed. Eosenkranz).

megérzése, akkor lényegében még sem egyéb mint *fokozott létérzet*. Semmi egyebet nem fejez ki, mint azt, hogy a lény a maga lételét akadálytalanul megérzi. Ezen megérzés mélyében az Énalanys és Entárgy összezáródása lappang mint realitas. így fogva fel az élvét, természetét mystikumából kivetkőztetve, azon *valószínű* eredményre jutunk, *hogy az élv.* mint az önállítas érzete, *minden lényben azonos*; kibővítő színezetét az Organismus ösztöneitől nyeri, de ezek csak színezik és fokozzák a létérzetnek mindenütt egyenlő qualitását; tarkább lesz az organismusok bővülésével, de lényegét nem változtatja, — mintha csak az egyes lényekben önmagát ragadná meg a spinozistikus substantia. Ezen mindenütt egyforma eredményhez képest már most aránytalan a létesítő apparatus különfélesége; ha pedig az élvnek qualitására hivatkozunk, akkor idegenszerű mértéket alkalmazunk reá. A monerák élvezete (— létérzete) lényegben nem lehet más mint a férgeké, kétélűűeké, emlősöké, embereké; ha van köztük különbség, akkor qualitásában rejlik — s ez már egészen más szempont. így a pusztá élvérzetet tekintve, az organismusok szédületesen tarka különféleségét megérteni nem lehet; csak ha az élvén túl is van cél, csak akkor érthető az eszközök változatossága, mely ennek eléréséhez szükséges volt; egyébként az eyol utiós sor csak capriciósus phantasiának, vagy az alkalmazkodás vak esetlegeségének volna szüleménye, tervező észtt azonban benne találni nem lehetne.

A híres *lex parsimoniae* helyett, ezen szempont alá állítva az életépítgőizan a »*prodiga natura*« .képét találnók a valóságban. Még szembeötlőbb a *cliscrepantia*, ha az élvék jditativ különbségére tekintünk; nem érthető e qualitások sokfélesége, mikor Benthamnek már az erőfok módosulása elegendőnek látszik. Tényleg az élvezetek intensitása azok nemességével párhuzamosan halad, de megfordítva azt a kéjt, melyet az antilope vérét habzsoló tigris érezhet, el sem birjuk képzelni a mi élveink szerint; de hozzávetőleg sejt-hetjük azon analógia szerint, melyet a párosuló állatok rémséges vadságú (ha szabad így szólanom) arctorzulatai nyújtanak. Ha csak gyönyör kellett, minek,volt akkor az agyvelő

oly mérvű fejlődése, hogy ellenkező innervatioval az élvezetek egy részét megakadályozza? ha csak gyönyör kellett, miért nem elégedett meg a természet az ephemeris élethosszával? ha csak gyönyör kellett, miért nem maradunk örökké gyermekeknek? vagy képes-e valaki úgy elmerülni gyönyöreibe, mint a képzeleteikben élő gyermekek?

Azt mondják, hogy a gyönyörök nemességéhez szükséges volt ezen fokozott idegzet. Igazság van ezen mondásban; mi nem cserélünk sem a tigrissel, sem a bikával, sem a csámcsogó sertéssel. De akkor már nem a kéj, hanem a nemesség határoz, a mit éppen keresünk; másodszer pedig azok a nemesebb élvezetek nem olyan sűrűen teremnek, mint az ember hinné. Embertársaink legnagyobb részének azokból nem jutott osztályrész; tompa egykedvűségben kérődznek vagy szinte boszúból, mint Simrnel gyanítja,¹⁾ benne gázolnak azon gyönyörök iszapos mocsárjában, melyek az őket kirekesztő társadalom tagjainak tiltva vannak.

Akármely oldalról nézzük is az élvnek célvoltát, az eszközök aránytalansága ezen célhoz képest mind jobban kidomborodik. Én csak néhány oldalát világítottam meg; s az én fejtegetéseim nem oda irányulnak, hogy az élvét értékesnek nem tartanám. Én még azt is megengedem, hogy az élv »magában értékes«, mint a virágok illata; ele parfümnél többnek nem bírom belátni, ha kosmikus szempontból tekintem. Saját *értékességét* azonban csak onnan bírja, mert *subjectiv aspect usa egy magéiban értékes objectivumnak*, egy realitásnak, melyet magában az élvben találni nem bírok.

Nem tartom e helyen szükségesnek s alkalmoszerűnek, hogy a hedonismus részletesebb bírálataba bocsátkozzunk.³⁾ Fejtegetéseim logik fonala volt. A hasznosság csak eszközi tulajdonság; tehát értékét csak a céltól nyeri. Ezen cél az önfentartás nem lehet, — mert az önfentartás közönyös physikai actus, melyre a cél veti az értéknek visszfényét. Ezen cél az élvezet nem lehet; mert az élv

¹⁾ Georg Simmel. Einleitung in die Mor. Wiss. I. p. 93.

²⁾ Igen finom, talán túlságig éleselmű fejtegetését adja Simmel.

sem célj'sem eszköz szerepét nem játszva, *ἐπιτέννησα* ha kosmikus szempontból nézzük. Ha tehát sem az önfentartás maga nem cél, sem az élvezet nem az akkor — oly valamiben kell látnunk az értéket, a mi sem hasznossága, sem élvezetessége miatt nem nevezetetik értékesnek, hanem, saját maga, azaz minősége miatt. Annyit, azt hiszem, legalább valószínűnek sikerült ezekkel kimutatnom, hogy az értékelés végső forrása s mértéke sem a kellemes, sem a hasznos nem lehet; hogy ezeken felül még egy harmadik értékelési módnak kell lennie, s hogy a tulajdonképeni érték-mérő sem az élvben, sem a haszonban nem található. Mind a kettőnél az élv csak jelző, index amott egyéni reflexe az önfentartásnak, emitt egy objectiv congruentia jelzője. De már azon körülmény, hogy az élvek között választunk, hogy az egyiket a másiknál előbbre tesszük, még pedig nemcsak intenzitásuk mérvéhez képest; még inkább azon tény, hogy a haszonnak különféle értéket tulajdonítunk, melyet szintén, nem az élvezet intenzitása állapít meg ¹⁾ — ezen két Tagadhatatlan tény arra mutat, hogy az önfentartás objectiv viszonyát (a hasznót) s annak subjectiv reflexét (az élvet) egy, tőlük különböző, mértékkel mérjük, s hogy csak ezen mérték, adja meg a dolgoknak tulajdonképeni végleges értékét.

7. Állítsuk fel már most szabatos formában a feladatot. A tény az, hogy az emberek a dolgokat kellemeseknek és hasznosoknak mondják; a kellemesben és hasznosban pedig újra különbséget tesznek nemcsak intenzitásuk, hanem minőségük tekintetében is. Magában véve azon két értékelés félbeszakadt, nem befejezett felfogás. A hasznos ezen töredékes voltát nyíltan mutatja, mert a célból nyer

1) Ennek értelmét világosabbá teszi a következő példa, melyet Sacher cZje Jjeae]lai..fcunde als Naturwiss.« cz. művéből. (1899) p. 90.) veszek: »Die Energieeinheiten des Weizens sind nur als menschl. Nahrungsmittel mehr iverth, als die Energieeinheiten des Heues, da dies mir ein thierisches Nahrungsmittel ist; u. die Energieeinheiten des Heues sind immerhin wieder als thier. Nahrungsmittel viel mehr werth, als die Energieeinheiten des Brennholzes, welche wir nur zum kleinen Theile beim Kochen der Speisen und im Winter als Ofenwärme uns direkt aneignen können.«

értéket; az élvezetes csak akkor volna teljes felfogás, ha maga az élv volna az önértékű végezel. Azonban a tényleges tapasztalat azt mutatja, hogy az ember a hasznokat céljok fontossága szerint fokozatba állítja s hasonlóképp az élvezetek között is válogat. Míg az állat az élvezet csak intenzitás foka szerint praeferálja, addig az ember az élv intenzitása ellenére is választhat; az ember a csekélyebb élvezet és a csekélyebb hasznot tarthatja értékesebbnek s ezen értékelést neveztem a végleges, abszolút értékelésnek, melylyel élv és haszon teljes betetőzését nyeri. A feladat ezek után az: *miben áll, s honnan ered ez az értékelés?*

Nilvánvaló, hogy ezen érték csak olyasmiből eredhet, a mi magában értékes; a minnek tehát értéket nem azért tulajdonítunk, mert kellemes, vagy mert hasznos; a mi ugyan hasznos is, kellemes is lehet, de becses nem ezen következményeiért, hanem saját természeti minőségeért. Értékes akkor is, ha minden más haszon és élv elveszne; értékes az emberre nézve feltétlenül, bár élvintenzitása, mely jelzi, össze sem hasonlítható más, rohamos élvek mindent magával ragadó erejével. S ezen természete oly döntő az értékítélet meghozásában, hogy mindent, a mi e természetével ellenkezik, visszautasít, magától elriaszt. Vajjon mi lehet az emberben ezen fundamentalis noli me tangere?

Saját magunk mélyeibe kell elmerülnünk, hogy ezt a valamit felismerjük. Egyrészt hiába keresnék érzékeink a külvilágban; másrészt meg sem értenők, ha idegenül ott látnók a külsőben. Ezen valaminek, mely mindenről reflexive ítél s vonzalma és ellenszenve alapján értékel, okvetlenül magát kell ismernie s abszolút értékét megértenie. Az absolute értékes ennél fogva csak az, a mi a maga értékét ismeri; mert csak ezen önismeret és önbecslés alapján hasonlíthat össze magával mást s hozhat róla helyeslő vagy helytelenítő ítéletet. Ilyen tevékenységet az emberben csak egyet ismerünk: *az öntudatot, az Ént*. Ha tehát ezen formai feltételnek az illetőben meg kell lennie, akkor az abszolút értékes csak az, a mi önmagáról tud; az öntudat minden értéknek abszolút feltétele, nélküle az érték gondolata teljességgel lehetetlen volna.

Azonban lehetne valami nélkülözhetetlen feltétel, a nélkül, hogy abszolút értékkel bírna. Ismereti funkcióink, melyekkel az adatokat rendezzük (tér, idő, okviszony) minden ismeretnek feltételei s mégis az ismeretnek magának tartalmát talán értékesebbnek becsüljük, mint ezen formákat.

Az öntudat e tekintetben kivételt képez. Az Én nemcsak ismereti feltétele mindennek, hanem tartalmilag is mindennek a szülő anyja; ebben az Énben, melyet a felületesek annyiszor gúnyolnak, mert nem ismerik, — ennek mélyeiben trónolnak az »anyak«, kiknek köréből a vakmerő Faust Helénát varázsolja fel, bár ama bűvös körben nemcsak a szépség, hanem a jóság és igazság ideáljai is tartózkodnak. Az öntudat nemcsak azért értékes, mert nélküle az ideálok soha sem kerülnének a világba; hanem azért is, mert nélküle, a benne élő substantialitas, való erő nélkül, semmi sem léteznék. Ha mi az öntudatot absolute értékesnek nevezzük, akkor azt a valóságot imádjuk benne, mely az Énben önmaga tudatára ébredett. Nincs pedig más öntudatos, mint az intelligentia, a szellem. *Az öntudatot azért mondjuk a legfőbb értéknek, mert intelligentia, mer szellem.*

Ennek a természetének megérzése az ő közvetlen összemlélete. Az Én magát ezen ösintuitióban ismeri el értékesnek; ott a hol az Enalany az Éntárggyal ölelkezik, ott pattan ki az abszolút érték szikrája, mely: minden becslésnek végső forrása. Az önmagát megéxtő Én úgy ...záródik össze, hogy csak a vele rokon tényezők, hatolhatnak belé, — a mi idegen, azt szúrós tuskéinek hegyei visszalökik. Amott a tárgy »átszellemültnek«, aetheri alaknak ítéltetik vagyis nemesnek, emitt a tárgy idegennek, a sor végső pontján: aljasnak, bélyegeztetik. *Nincs ennél fogva nemes más, mint a szellem és az ő rokonsága.*

A dolog helyes átértéséhez szükséges különbséget tenni a létérzet és az ezt okozó tevékenység dignitása Jközött. Eredetileg önkénytelenül támad az Énben a lét érzete; a becselő ítélet már ezen létérzetről hozott értékítélet. S azért nagyon lehetséges, hogy az Én magáról tud, a nélkül hogy magát már értékében fel is fogja. A becselőítélet és a tárgya, melyről hoztuk, egymástól különböző két dolog; de az ítélet

nem lehetne, ha a létérzet, mint tárgya, nem léteznék. A mint az öntudat ezen létérzetet mással hasonlítja össze, azonnal meglátszik a különbségek s e különbség megértése adja meg az Ének az értéket. Akkor ugyanis azt ítéljük, hogy a mi önmagáról tud, az qualitative is végtelenül felette áll mind annak, a mi öntudatlan.

De már ezen értelmi actust megelőzőleg nyilvánul a szellem értékadó tevékenysége. Önkénytelenül ellöki magától azt, a mi nem ő, önkénytelenül öleli keblére minden rokonát. Az Én a legnagyobb aristokrata; s az intelligentia exclusive, sTnITénségesen vonatkozik mindenre, a mi nem szellem és nem öntudatos. Kis gyermeknél is nyilvánul azon iszonyat, a melylyel a nemtelen betölti szívecskéjét; míveletlen emberek sokszor a legbiztosabban kerülnek ki az utjukba álló méltatlanságokat; tudatlan nők lelki finomsággal riasztanak el maguktól mindent, a mi és a ki aljas (v. ö. §. 4). Megvalósul Groethe szava:

Ein guter Mensch in seinem dunkeln Drange
Ist sich des rechten Weges wohl bewusst.

Az intelligentia ezen ös-önszemlélete tehát az abszolút értéknek szülője; a mit azontúl mérlegelő összehasonlítással tapasztal, az csak világossá teszi s megerősíti ezen ösintuítóját, mert mindenben maga erejét tapasztalja, mert minden tény végső megértése csak ezen ösintuítóból eredhet. Ezen ösintuítóban semmi kétértelműség nincsen; alig van hidegebb és nyugodtabb érzés, mint az, a melylyel maga létezéséről tudomást szerez az En. S mégis, mivel ezen Enérzet meglévéstől függ minden más élvezete, ezen Enérzetnek tulajdonítja a legnagyobb fontosságot a legfőbb értéket. Schupe Vilmos kinek tanára már 6. §-ban rámutattam, teljesen megértette az öntudat ezen fontosságát s szerénységében szinte aggódik ezen felfedezését valami nagy dologul bemutatni. »Nicht ohne Bangen — ich gestehe es — gehe ich nun daran, dieses absolut Wertvolle zu nennen; denn ich weiss, dass die Nennung desselben eine Zahl von Lesern sogleich mit dem Gefühl der Enttäuschung erfüllen wird.«¹⁾ Pedig az érték

¹⁾ Grundzüge der Ethik u. Echtpsphil. p. 108.

elméletére nézve nincs nagyobb és mélyebb gondolat, mint az övé; a mi kifogásolható benne, csak annyi, hogy az öntudat értékét az élvől teszi függővé, melyet okoz: »so ist dieses rein um seiner selbst willen (*jut* (a~ mi kissé elhamarkodott mondás), *als Lust gefühlt*, sein sollend« (u. o.). Én már fent ráutaltam, hogy az ösztintuítót kíséri ugyan az élv, de ennek intenzitását mintegy meghajlítják s így legyőzik a kējérzetek; a mi értéket ad neki, az nem ezen élv, mely csak jelzi, hanem az értelem azon ráeszmélése, mellyel az Ént az objectiv valóság hármilyennemű alakjai fölé végtelenbe emeli. Ha csak az élv volna az, a miért az öntudatot nagyra tartjuk, akkor az elsőbbséget tőle bizonyosan elnyernék a hatalmas affectusok, melyek a sthenikus sorba esnek.

Miben állanak már most azon momentumok, amelyekből az Én a maga értékét felismeri? Első sorban a maga nélkülözhetetlensége tanítja saját becsére. A mikor az ember az életét félti és Óvja, akkor nem a physiologiai functióit félti, hanem az öntudatát; a halálfélelem, mely a legerősebb lelket is megkapja, az öntudat értékének legvilágosabb jelzője. De a nélkülözhetetlenség mellett más vonásokra is akad, melyekről a maga méltóságát megismeri. S ezen, ha szabad így neveznem, statikai és dynamikai mozzanatok, melyekre általánosságban már az 5. §-ban rámutattam, támogatják ezen meggyőződésében.

Ha az emberi lélekben nem látunk többé pontnyi substantiát, hanem, helyesebb átértéssel, organikus egységet, melyben egyik rész a másiknak szolgál vice versa, akkor ezen alkotó tevékenységek között szabad hasznossági fokozatot találni. így a táplálkozás eszköze a többi tevékenység önfentartásának; a nemi ösztön eszköze a hyperorganikus társas fonatok létesítésének; érzéseink az értelemnek szolgáltatják az anyagot s mindketten az önérzetnek s az akaratsnak fejlesztői. Mindezek lefelé is használnak; a mily mértékben látja el a táplálkozás realiter az értelmet anyaggal, oly mértékben szerzi a táplálékot neki az értelem. Csak egy van az egész szervezetben, a mi nem szolgál senkinek önzetlenül ráönti fényes világosságát valamennyire, de tar-

talmilag hozzájuk nem tesz semmit: az öntudat. »Maga ura az „Én” mondja a Dhammapada. S a ki ezt egyszer felismerte, abban megvillant az abszolút értéknek a gondolata. *Csak a ki magát megbecsüli, az értheti meg magát teljesen.* Abból, a mit az ember becsül, rá lehet jönni arra, mennyire becsüli meg magamagát az ember. Ha egész korszakok értékelése megtéved s azt, a mi csak eszközi értékű (ételt, 'Közösülést, hatalmat stb.), oltárára imádat tárgyául emeli, akkor ez annak jele, hogy ezen korszak magamagát nem becsüli. Mily magasan áll pl. felettünk a XVIII. század az ő észimádásával! ott az isten trónjára az ész, a szellemet emelték; s méltán, mert »isten lélek (nveuaj«< mondja János evangelionja (IV. 24) »s a kik imádják, szükséges, hogy lélekben és igazságban imádják«. Milyen alacsony fokra szállott lelkületünk az Idealismus ezen lendületéhez képest, mi, az önbámulásba belefutó fin de siècle, mely a technikai vívmányokat tekinti végcélul, tudományában elposványosodik, művészetében elnyersesedik, vallásában ismét Babonássá lett, erkölcsiségében pedig ideggyenge sentimentalismusa mellett a legféktelenebb élvágytól gyötörtetik Ilyen viszonyok közt érthető, hogy egy Nietzsche a »csorda« (Heerdehthier«) értékelésétől megundorodva »az értékek átszámítását« sürgeti-Mert az ilyen állításoknak, miket" Simmelnél találunk, hogy pl: »Wahrheit ist die gattungsmässige Vorstellung,« vagy a belőle folyó következménynek: »das Beharren in den Gattungsformen ist Sittlichkeit,«¹⁾ — mondom, ilyen állításoknak nagyon jól kell meggondolni az értelmét, mielőtt velők szemben határozott állást foglalnánk. Ezen statikai érven kívül a dinamikai is erősíti meg az Ént önmaga értéke feletti büszkeségében. Semmi sem Kész egy pillanatban; a Katastrophe gondolata, melyet Cuvier tekintélye oly soká tett uralkodóvá, a lassú fejlődés eszméje előtt meghátrált. Az egyes ember s az emberiség egysége az evolutio menetét mutatja, úgy mint a kosmos egésze. S ezen evolucionak, ismétlem, nincs értelme, ha azt nem jelenti, hogy a későbbi a tökéletesebb, valamint első a

) Simmel G. »Einl. in die Mor. W.« I. 78.

gyökér, de legnemesebb a virág, első a gyomor, de legnemesebb az agyvelő. Az ontogenesis sora a táplálkozással kezdődik, az érzékekben fejlődik, de legfőbb fejlettségét csak az értelemben nyeri; az agy éri el legkésőbbben fejlettségét s ezzel párhuzamosan halad a fejlődés a vak érzékeléstől a mindent átható értelemig. így kezdi a phylogenesis is a protistákkal, a moneráktól fel az értelmes állatig, mely mint »fenséges idegen« utoljára lépett a színre, Fenhéjázás nélkül nevezhetjük magunkat a föld legtökéletesebb lényének s ha Mózes I. könyve mást nem is tanított volna az embereknek, mint azt, hogy isten képe, a *πνεῦμα* képmásául teremtett, — ezért az egy gondolatáért is az emberiség legnagyobb jóit-evői közé kellene őt soroznunk. Mert e szóval felébresztette az emberben a harmadik, a legmagasabb értékelési módot s ezzel létesült a szellemi kapocs menny és föld között, mely az embert a szellemek országához csatolja s abba illeszti bele. *A nemesség ugyanis a kosmikus rangfokozatban van adva; ezt a fokozatot pedig intelligentiánk jelöli ki nekünk.* Megegyezőleg ezzel a földi pályán az emberiséget mindenkor az *értelem* vitte előbbre, tehát az, a mi az embernek minden élő lény feletti specifikuma.

Innen nagyon csalogató kilátás nyílik a phantasiának. A »czelok országa« Kantnak higgadt elméjét is kevesebb mozgalomra indította; a ki pedig nem áll a criticismus magaslatán, ahhoz még közelebb áll a szédülés yesejelin., Az »isten országa« ideáljára szellem uralmának epochája, a jövő aeonokon át való haladás, ha nem isfoHönde a kosmos egészében — mindezek projectiók, miket a »küzdve bizó« szellem reménye a messze jövőbe vetít maga buzdítására ragyogó színezéssel. En nem ereszkedem ezeknek bírálatába, mert phantasia-képeknél az igazságot nem sürgetjük, sem nem akarom a metaphysikai utópiákat egygyel szaporítani. A mit fejtegetéseim s elmélkedéseim alapján tényül merek állítani, az elegendő ahhoz, hogy zsinórmértékű szolgáljon az emberi élet berendezéséhez és vezetéséhez; nem részletes útirajzra van szükségünk ezen életben, hanem világító szövétnekre, mely az élet szoros gyalogútján végig kalauzoljon a tátongó mélységek között, s azon csillagra

keblünkben, mely felé bizalommal tekinthet szemünk minden esélyek között. Ezen tény pedig az, hogy *egyedüli nemes a világban a szellem ezen nemességét közvetlen intuitioval tapasztalja, s minden tény, melyre tekint,* fennen hirdeti neki az intelligentia nemességét, méltóságát és fenségét.

A mikor tehát arról van szó, hogy az élvnek és haszonnak értékét megítéljük, akkor arról van szó, hogy az élvre és haszonra az emberileg legmagasabb mértéket alkalmazzuk; azaz a hedonismus s utiitarianus energismus betetőzését" az idealismus értékelésében találja. Ez az abszolút értékelés, mely az emberre nézve képzelhető s így visszaállítjuk, kissé módosított alakban, Protagoras örök mondását: *az ember mindennek mértéke.* Ezen értékelésben az élv és haszon nem vész el, nem zárjuk ki; hanem beleillesztjük az értékskálába s megadjuk nekik azon helyet, mely őket a kosmikus egységben megilleti. A kosmosban megvan a maga szerepe az élvnek, meg a haszonnak, — de végső bíról, csak az szerepel, a ki *az élvét érzi, a hasznót megérti s önmagát becsüli a szellem.*

Ezen fejtegetéseket félreérténé, a ki azt gondolná, hogy ezzel már most *az erkölcsi értékelést* mutattuk ki legfőbbnek; odáig a mi elmélkedésünk még nem haladt előre. Az, a mit kimutattunk, most még csak annyi, hogy minden. értéknek forrása és mértéke a szellem önértéke; ezt fejezi ki az *ideális* értékelés fogalma, ez a generikus fogalom, "melynek számára" inas elnevezést alkalmasabbnak most nem ismerék, mint »ideális«. Az ideális értékelés körén belül helyet talál a pusztá élv és haszon szerinti is, mint annak az értékítéletnek alanyai; de objectummá teheti az öntudatos szellem magamagát is és akkor az ideális értékelés ezen újabb tárgy szerint különböző alakokat ölt, miket a közéletből mint logikai, aesthetikai, socialis és abszolút vagy morális értékelést ismerünk. Ezen értékelési formáknak közös neve az ideális értékelés; hogy ez milyen körülmények között determinálódik ezen alakokká, ezen értekezés határain túl esik.

Jegyzet. Hogy az egész értéktan ezen abszolút felfogás nélkül körben mozog s ezzel a körben mozgással éppen az alap hiányát mutatja, azt eddigi okoskodásunk is érezteti

s egy példa még világosabbá fogja tenni. *Wernicke* »Der objective Wert u. Preis« című munka (Jena, 1896) »Grundlegung einer realen Wert u. Preistheorie«-t akar ajánlani az »osztály iskola« pszichológiai subjectivismust az objectív, reális tényezők feltüntetésével megigazítani. Javak és tevékenységek (mint az emberi képességek folyamányai) tapasztalatiilag csak korlátolt mennyiségben vannak meg a földön. Még pedig; »a világon mind annál ritkábban fordul elő, minél *nemesebb* és *finomabb* anyagból áll, minél tökéletesebb magában (an sich)«. »Dinge, Fertigkeiten, Fähigkeiten, Thätigkeiten sind um so seltener, je feiner, edler, vollkommener, komplizierter sie an sich sind« (23. 1.). E szerint a ritkaság az anyag nemességétől, finomságától, tökéletességétől függ vagyis a ritkaság a nemesség functiója. Minthogy pedig »a finomabb javak magas, a gorombább tömeges javak alsó értéket és árt nyerne« (45. 1.), azért a ritkaságból folyik a nemesség, ebből pedig az érték foka, vagyis a nemesség miatt ritka s ritkasága miatt értékes a jav. Az érték pedig = »die objective Bedeutung der Güter für die Bedürfnisse der Menschen«, (4,6. 1.). Van ennél fogva objectív értékskála, »mely a javak *qualitätsától* függ s ez nagyban és egészben ritkasági skálájuknak felel meg« (24. 1.). Az érték fogalmának gyökerét *Wernicke* egész helyesen a nemesség fogalmában találja; mert »a javak és anyagok minősége és mennyisége fordított viszonyban állanak« (24. 1.), úgy hogy »az összes javak egy pyramist képeznek, melynek alapja a durva tömeges javakban van, pl. szén, vas, gabona, burgonya, stb., csúcsa pedig a legfinomabbakban, a drágakövekben (gyémántok)«. — Feltéve már most, hogy a nemesség és ritkaság párhuzamosan halad, — a mihez cjuantitative igen sok férne, — azjérték objectív forrását abban kell találni, a mi a nemességet képezi. Ezt azonban *W.* nem látja; neki nemes anyagok = finom = tökéletes = összetettebb anyagok (»je *besser Uwe Qualität* bezüglich ihrer Stoffzusammensetzung ist«). De miben áll jujjualitás jósága? *W.* úgy látszik a komplikáltságban látja, a mi helyes gondolat, de túl vezet az anyag fogalmán az organismusba. Ha azonban ama pyramis alapját a goromba

anyagban (pl. szén), a csúcsát pedig a finomabban (pl. gyémánt) keresi, akkor ez nem »Naturthatsache,« mint ő hiszi, hanem tévedés: mert a gyémánt sem egyéb mint szén, s nem látni át, hogyan legyen a szén nemesebb természetű mint a vas, az oxygen, az arany stb. A fejtegetés tehát körben mozog, mert a jóságot a qualitasban keresi, a qualítást pedig a jóságban találja; csak ha azt a fixpontot foglaljuk el, hogy a nemesség a szellemiség, akkor van összehasonlításunk számára biztos mérték s akkor van az értékelésnek alapja. Az önérték nélkül világba beszélünk, mert minden értéknek mérője más nem lehet mint az, a mi a legfőbb érték. Ez emberileg az absolut érték, melynek fix voltát nem érinti az, hogy az emberi intelligentia a kosmosban ismét eszközül szolgál; mert az, a minek eszköze, szellemnél csekélyebb nem lehet s így csak észzcélok (»Vernunftzwecke« Kant szerint) lehetnek neki fölérendelve. A delejes tüt, mely az élet Okeanosán át igazítja hajónkat, a szellemiség fogalmában bírjuk.

8. Az emberi cselekedetek bizonyos célok elérésére irányúinak, melyek közül az akarat vagy öntudatosan választja a legértékesebbet. Vagy öntudatlanul hajtatik feléje.~Ezen praeferálás számára mértéknek kell lennie, különben határozott irányú tevékenységTéHéleikezhetnék,, akár önkényes, akár önkénytelen jellege legyen is az actusnak. Tényleg az ember válogat az élvek között s a méltó dolgok között s így mértékkel kell birnia mind a három irányban. Az érték elméletének feladata ezen mértéket tüzetesen felmutatni; kísérleteket tettek pl. az élvre és kínra nézve, Bentham a haszonra nézve, miután benne az objectiv alap mind világosabbá lett, a közös mérték szüksége is mind érezhetőbbé lesz (legújában pl. Sacher¹) természettudományi alapon »energielegységeket« akár; ilyenül elfogadni.

Ezen, bár sok oldalról megvilágított, mégis még vitás pontok e helyen mellőznünk kell s pusztán azt a mérőt akarjuk röviden jelezni, melyet az öntudat a méltóság megállapításánál alkalmaz. A kérdés röviden ez: *miféle mértékkel*

¹) Sacher Ed. Die Gesellsch.-kunde als Naturwiss. 28. 1.

állapítja meg az öntudat az élv és haszon nemességi fokát vagy dignitását? Minthogy a külső tárgyak értékelését saját magunk értékeléséből szedjük, a kérdésnek megoldását a maga tevékenységeinek értékeléséből kell merítenünk; mert a külső tárgyak tulajdonságait a saját magunk tulajdonságaiból tanuljuk megismerni s ezek szerint kell értékelnünk is azokat. Az étel, az izomerő, a lelkierő másban csak annyi értékkel bírhat, a mennyire becsesnek tartjuk a táplálkozást, a mozgást, a lelkierőt saját magunkban. *Műgén mértékkel becsüljük tehát ezen funcióinkat?*

Ha a positiv alapról letérni nem akarunk, akkor e funcióknak (nevezzük rövidség okából »ösztönöknek«, minden metaphysikától eltekintve) tényleges viszonyait kell szemügyre vennünk. Ezen ösztönök összehatásának eredménye az emberi egység önfentartása; kell ennél fogva, hogy az ösztönök között e cél irányában viszonyok álljanak fenn.

E céltevékenység szempontjából az ösztönöket jejr oszthatjuk:

I. *Fenntartó ösztönökre* konservatív ö.), a melyek 1. az egyént tartják fenn, mint a táplálkozás és a mozgás, 2. a nemet tartják fenn: a nemi ösztön (reproductiv ö.).

II. *kifejtő ösztönökre* (explicativ ö.), ajnelyek a magát fen tartó egységnek mintegy tipikus cél gondolatát kialakítják a azért, mivel az embernél e cél gondolat az ismereti világ megalkotása, *psychikai* ösztönöknek is mondhatók az előbbi physiologiaiakkal szemben. Az alkotás, logikailag itt is, úgy mint az előbbi csoportnál, a befogadástól függ; az *alkotás értékfoka a felfogás fokának megfelelő*. Lehetnek tehát: 1. felfogó ösztönök, melyek *a)* a megértést eszközlik s azért intellectuális jellemük és *b)* a megérzést közvetítik s azért sensualis természetűek. Párhuzamosan haladnak velök 2. az ösztönök, melyek *a)* az egyéni világot alakítják ki, *b)* a társas fonatokat eszközlik.

Az ösztönök ezen táblázatát nem tartom sem teljesnek, sem változhatatlannak; pótlásokat és változtatásokat megtűr; de ez a mi célunkat nem alterálja. Tényleg az egyes ösztönök között meg van a fentartás és kifejtés irányzatai.. s tényleg a fentartás és kifejtés két irányban mozog: a

felfogadás és alkotás irányában (a mi az életnek mint reactionak fogalmából önkényt folyik s a minék schematicus östypusát a protoplasma reflexmozdulataiban tényleg találjuk). Ennyit kell megengedettnék kérnem; s ezen engedményhez fűzhetjük a következő elmélkedést:

Az egyes ösztönök között az Organismus fogalmának megfelelőleg Eetfêîe)viszony áll fenn: 1. a *coördnatio viszonyában* minden ösztön a másíknak fenntartásához szükséges (pl. a táplálás a nemzésre s ez viszont a táplálásra hat, a látás az értelemnek, emez viszont a látásnak szolgál). Ez képezi az ösztönök *hasznossági* fokozatát, melylyel a haszon elméletének kell foglalkoznia. A másik viszony 2. a *subordinatio viszonya* melyben az egyes ösztön az egységes egész liez s így annak tükörképéhez, az öntudathoz áll. Minden Ösztön ezen viszony alapján vagy a) *közvetlenül* hat az öntudatra (mint az éhség, a nemi gerjedelem a látás, hallás stb. vágya), vagy b) *közvetve* lép fel az öntudatban, a mennyiben más ösztönök fennállását elősegíti. Legyen szabad ezen utóbbi viszonyt a *felszálló egyenes sornak* neveznem.

Nem törődve most a másik viszonynyal, a melynek gondos részletezése minden értékelméletnek egyedül biztos kiindulási pontja, — mi csak a felszálló egyenes sorra fordítsuk figyelmünket s kérdjük: *milyen mértéke szerint állapítja meg az öntudat e sor tagjainak nemességi értékét?*

Figyelembe véve azon már kimutatott eredményt, hogy az egyedüli nemes az intelligent a következő gondolatokat könnyen fogadhatjuk el vezérlőül:

1. *A felszálló egyenes sorban az eszközök csekélyebb értékűek mint a cél.* Ha az intelligentia a legnemesebb, sőt az egyedüli nemes, akkor minden más ösztön értékre nézve alatta áll. Minthogy pedig a fentartó ösztönök csak eszközök még pedig vagy az élv vagy a haszon tekintetében (a mennyiben állapotukat vagy egyenesen juttatják az Énbe, vagy közvetve más ösztönök útján), vagy valamely pszichikai funkció tekintetében, azért a *fentartó ösztöjök* kvalitásra nézve mind *csekélyebb értékűek a kifejtő ösztönöknél.* Az emberiség ősrégi értékelése ezzel teljesen egyezik; bármilyen értéket tulajdonítsunk élvezeti és eszközi

tekintetben a táplálkozásnak és a nemzésnek, már Sokratesről említi a história (s bizonyosan nem ő volt e bölcs mondás első kifejezője), hogy eszünk; azért, hogy éljünk (= öntudatosan legyünk), és megfordítva csak a gondolat nélküli embereknel értékeltek, — a kik a nemesség megítélésénél nem kompetensek (mint J. St. Mill is mondja). Ezen pontról megvilágítható a tárgyak *fontossága*. (Wichtigkeit) és *sürgetőssége* (Dringlichkeit). Wernicke (Der obj. Wert u. Preis p. 16) úgy határozza meg, hogy sürgőnek azon szükségletek, miktől az egyes és a faj fenntartása függ, fontosak pedig azok, melyek az egyesnek és az összeségnek culturalis s hatalmi fejlődését föltételezik; legsürgetőbbek tehát szerinte az anyagi-legfontosabbak a szellemi szükségletek. Nekem úgy látszik, hogy helyesebben járunk jsl, ha a fontosságot az anyagiakra vonatkoztatjuk, a melyeknél a subjectiv vágyállapot szerint beállhat a sürgetőség, ellenben a Wernicke-féle »fontosságot« a »méltósággal« vagy »nemességgel« cseréljük fel. Akkor aztán lehet mondani, hogy legfontosabbak az anyagi szükségletek, tehát azok, a melyek leghasznosabbak, legnemesebbek pedig a szellemi szükségletei. De a hasznosság és méltóság közötti viszony ezen alapon még nem derülhetti,.. minthogy ez felsőbb értékelési módtól függ.

2. *Ezen fokozatot nekünk a kedvérzetnek, mint összeredménynek, természetje jelzi;* ez az indexe. Ezen természetéről már a 4. §-ban tettünk rövid említést s abban találtuk, hogy az összeredmény két elem keveréke: a tiszta Énézet és a salakíz egysége. Minél közelebb állanak a tevékenységek a fen tartáshoz, annál tömegesebben., lép fel az. összeredményben a salakíz. Ezen salakízes keverék quantitative, élv és kín tekintetében, messze meghaladhatja az öntudat nyugodt érzelmét, s mégis ennek értékelése folytán az öntudat *alá* helyezkedik; a mi nyilván más összehasonlítási fix pontra utal. A salakíz előjegye befolyásolja az összeredmény előjegyét, úgy hogy első sorban ezt fogja mutatni; de az Ének merevsége (consistentialis indexről is lehetne az egyes individuumoknál beszélni), ettől a pillanatnyi rohamtól felszabadulhat, ha sokszor csak lassan is, s a — elő-

jegyű salakízzel + előjegyű Énértetet állíthat szemben.

Ilyenkor azt mondjuk, hogy az Én legyözte a fájdalmat. Mindenesetre azonban a salakíz mennyisége azt jelzi, mily arányban vegyül az Énnel a tőle idegenszerű más. Ha a salakízt és Énértet ezen quantitativ viszonyát schematic ki akarnók fejezni, akkor így mondhatnók (ha az öntudatot 1

$$= 1 = \frac{1}{1}\text{-gyel jelöljük):}$$

$$\frac{6+1}{1}, \frac{5+1}{1}, \frac{4+1}{1}, \frac{3+1}{1}, \frac{2+1}{1}, \frac{1}{1}$$

vagyis az egyik összeredményben a viszony alak és Én között 6: 1, a másikban 5: 1, 4: 1, 3: 1, 2: 1, 1: 1 ' s míg az összeredmény 7 annak alkotó Énérteti részlete csak $\frac{1}{7}$, ha 6, akkor $\frac{1}{6}$, 5-nél $\frac{1}{5}$, 4-nél $\frac{1}{4}$, 3-nál $\frac{1}{3}$.

2-nél $\frac{1}{2}$, 1-nél $\frac{1}{1} = 1 =$ egészen tiszta. A salakíz és az Énértet között tehát fordított viszony áll fenn.

Ezzel az általános tétellel azonban in concreto sem mire sem megyünk. Mikor s mely körülmények között van a salakíznek ezen túlsúlya a tiszta Énértet felett? ettől függ in concreto az értékelés. Erre ezen tétellel felelünk:

3. *A salakíz az Én felszabadulásával párhuzamosan fogy.* Minél tisztábban áll az Én a nem-Éntől, annál kevesebb a salakíz az eredményben. S ha az eszközök értékét akarjuk megállapítani, akkor (lévén a végezel az Én = Én, vagyis az öntudat) azt mondhatjuk: *minél jobban járul valamely eszköz az Én felszabadításához, annál magasabb az értéke.*

Ezen gondolattal oly mértéket nyertünk, mely képessé tesz arra, hogy az eszközöket egy felszálló értékskálába elhelyezzük; s habár ezen mérték még nem teljes, mert még csak a receptív tevékenységeket vettük tekintetbe, mégis, ha nem is exacte szám szerint, a méltóság tekintetében az eszközök főcsoportjait ösze lehet állítani, ha a következő elmékedésünk igaz úton talál haladni.

Én elég naiv vagyok még mindig ahhoz, hogy a genesis könyvének egyik mondásában igen mély igazságot lássak, abban t. i., a hol az Úr azt mondja az embernek: »ural-

kodják a tengernek halain, az ég repdeső madarain, a barmokon, és mind az egész földön és a földön csúszó-mászó. minden állatokon« (*Móz I I. 26.*) Hogy magát kialakítsa, urává kellett lennie mindennek; hogy ura legyen, arra adaték neki az értelem s az »istenhez való hasonlatossága«. Ezzel meg vala neki adva az önfentartás minden eszköze; mert önmagát fentartani annyi, mint mindennél erősebbnek lenni, azaz mindentől szabadnak lenni. Az embernek ezen. ősi képessége mindennel megküzdő daczában nyilvánul; de ez még csak természeti önállóság. Hogy szabad és önálló legyen, ahhoz kell, hogy *magának is ura legyen.* Minden igyekezete ennél fogva az értelmi szabadságra irányul, — ez önállóságának formája; s az önállóság tartalma abban ajánlkozik, a mi felett az ember szabadon és öntudatosan rendelkezik.

Az emberi életnek felszálló sora ezen szabadulást hirdeti, melyet Hobbes¹⁾ a hatalom utáni vágynak nevezett helyesen (»cupiditas potentiae«, Wille zur Macht, Nietzsche); de betetőzése nincs-ott, a hol a hajjalom utáni szomjúság látja: az eszközök birtokában, hanem az eszközöktől független önelégedettségben. »A ki szabad a hiszékenységtől, de ismeri azt, a mi nincs teremtve a ki eltépett minden köteléket, elúzott minden kísértést, lemondott minden kívánságról, ez az emberek legnagyobbika«, mondja a buddhista bölcsesség (*Dhammapada Ch. VII. v. 97.*) Ön elhatározással szolgálni az intelligentiát, tehát szabadon engedelmeskedni a világszellem szózatának, — ez azon ideál, mely a legjobbak lelkét mindenkor íeivité. Ezen szabadság elnyeréséhez vezet a »felső út«; s a mi ezen »túlsó partra« szállít, az bír értékkel kosmikus tekintetben. Hatalom a külső felett ssialbídírás tőle egy és ugyanaz a dolog; a mi nekünk az elsőt szerzi, az előmozdítja az utóbbit.

S az emberi élet fejlődése ezen felszabadulás menetét mutatja. Az emberi egység élete azon föltételhez van kötve, hogy magát már energiával szemben fentartsa.

E létért való küzdelme, mint a szabadság legfontosabb

¹⁾ *Leviathan* c. 8.

eszköze, maga is legfontosabb, de méltóság tekintetében alacsony fokon áll. ¹⁾ Első fegyvere e harcban a táplálkozás, melylyel az idegen valóságot átalakítja, magához hasonlítja. — a mozgás, melylyel a táplálékot hatalmába keríti — a nemzés, melylyel mulandó véges egyediségét megkettőzi. Mindezek azonban csak ideiglenes felszabadulások; periodicitásuk a folyamat végtelenségére mutat, mely az üresség és teltség, a *κένωσις* és *πλη&ωρη* kettős lépésében hullámzik tova. Hogy a tevékenység, a reactio megkezdődjék, az inger jelenlétele szükségesTs az állatiság a falás, futkosás és szaporodás actusaiban kimerül.

A felszabadulásnak első foka ott áll elő, a hol az egység a világot oly módon sajátjává teszi, hogy azt mondhatja: »mindenemet magammal hordozom.« Ezen óriási fordulat az életben az érzékek tevékenységével áll elő. Ezen fordulatig az Organismus a makrokosmos nagy szövédéének egy vékony, silány fonala, melynek tevékenysége a reactióval kimerül; az *érzések tevékenysége teszi a makrokosmost kép alakjában az egyed sajátjává*. Ez az egyedre nézve valóságos *αρπαμα*, occupatio, honfoglalás; ebben van az archimedesi pont, melyen lábát megvetheti, hogy a makrokosmos áradatával szemben szilárd alapon mint egyed megállhasson. Az állat ezen *άρπαμα*-ját állandósítja s consolídálja az *emlékezet*. Az érzékiség és az emlékezet e szerint a felszabadulási sornak forduló pontját jelzi.

De az emlékezet az érzéktől függ, az érzék pedig még mindig az inger jelenlétére van utalva. Az érzéki képek tér- és időbeli esetlegességével a makrokosmos még mindig bilincsekbe verheti az egyedet; az alkalmazkodás tény e ezen uralomnak nagymérvű bizonyága. A czélszerűen (hiány és pótlék alakjában) kapcsolt s a memoria által megőrzött, mintegy rögzített érzékletek sora automaticé lepergő actu-

¹⁾ Nincs pl. semmi felemelő és nemes vonás az embernek »status naturalisában«, a mint Hobbes és Mariana rajzolták. A művészet nem is szereti alakjait ezen körből venni, ha csak nagy lelki erőt nem ábrázolhat bennük. — Ezen vonás rámutat a Simmel által megjegyzett aesthetikai vonásra, mely ezen 3-fokú értékelésben nagy szepet játszik.

sok sorába fojtja bele az egyed szabadságát, — a mint az instinctusok hatalma bizonyítja; csak a mikor valami ezen szoros köteléket meglazítja, akkor szabadul fel ismét és magasabb fokon az egyed.

Ezt a meglazítást ismételt elemzésével végzi a phantasia, mely az érzékietek kapcsolódását nem engedi meredtséggé fajulni. A képzelődésben törik át az önálló Én az associatio mechanismusán; a képzelem teremti az érzéki adatoknak jelentését s ezzel amaz adatok feletti uralmát alapítja meg. A jelentésnek általánossága, azaz téren és időn felül lebegő érzékietlensége az, a mi az ember pillantását a földtől a végtelenbe, a jelenből a sötét örökkévalóság sehol meg nem állapodó mélységébe irányítja. Az *értelmi*. az *absolut felszabadító*, mert lényege a szabadság, az önállóság, az önmagát bíró öntudatosság. Az érzékek kötött és kapcsolt adatai felett-a szétválasztó, összehasonlító, válogató intellectus építi fel a maga aetheri világát, melyben a belátott tartalmat (intellectus) oki hálózatban (azért ratio) rendezi és teljesen tulajdonává teszi az értelem.

Az értelem ezen fejlődésével karöltve jár az önérzet tisztulása. Bármilyen legyen lélektanilag a viszony önérzet és értelmi funktiók között (mert hiszen itt az utolsó szó még nincs mondva), a tapasztalati tény az, hogy az *önérzet az értelmiség haladásával együtt tisztul, azaz szabadul*. Az a homályos állapot, melyben az állat magát a külsőtől különbözőnek érzi, az embernél annyira világosodik meg, hogy nemcsak a külsőtől, hanem saját maga lelki állapotaitól is különbözőül foghatja fel magát, úgy hogy ismereti tárgyai két csoportra válnak szét, a külső és belső tények csoportjaira. Ezekkel szemben áll az Én, mely az értelem és a z érzék adatai felett áll s magát ezektől különbözőnek, másnak ismert fel; az indulatokban a makrokosmosi hatás; legyőzi az Ént,¹⁾ az önérzetben az Én ettől is felszabadul s a salakizes állapotokkal szemben *külön* létének érzetét nyeri az »Én vagyok« tudatában.

¹⁾ Meglepő mélységgel látta ezt Descartes és még inkább Spinoza, mikor az affectust »idea confusá«-nak nevezte.

Ezen megválás az Én és Nemén között egy újabb magasabb fokon, új synthesisben újra megszűnik. Az Én nemcsak különbözőnek érzi magát az ő állapotaitól, hanem azt a belátást is szerzi, hogy ezen állapotok az *övéi* (már Augustinus hangoztatja); egységbe olvad össze az, a mi eddig szemben állott egymással s az Én hatalomnak tapasztalja s érzi magát összes állapotai felett. Az Én, mely önérzetében magát szerezte s magával szemben a képzetek világát elrendezte, most mind a kettőt magával szembesítheti, kénye szerint lételének érzetét okozza magában (ez az öntudatnak mindenkor végrehajtható actusa, mint Fichte igen jól látta), kénye szerint uralkodik képzeteki világán és organikus funkcióit is szabályozhatja. Az Ennek ezen állapotátmelyben magát teljesen *bírja*, azaz hatalmát érvényesíti mindenek felett, a miket szerzett, — nevezzük *intelligens akaratnak*, s ezzel azon fokot érte el, melyet a Rhammapada úgy fejezi ki: »Self is the Lord of the Self«. Az intelligens akaratnak ezen csodaszerű önmagára hatása, mely lényegében nem más, mint az önérzet fokozott reflexiója, legfényesebben azon actusban nyilvánul, melyet *ön-elhatározásnak* nevezzünk, mely lehet indokolt (mint mondják: determinált) s azért, mely tisztán az Én természetén fordul meg; — egy actus, mely nélkül a cselekvés fogalmát érteni nem lehet, mely nélkül a cselekvés csak folyamat volna, s melyet nem lehet annak számára leírni, a ki még nem volt soha »Izrael«, vagyis a ki nem vívott meg azon istennel, ki a lelkében él s azzal, ki a nagy természetben ömlik el végtelen erejében. Ott, a hol az egyes Én a világ céljait alázattal magáévá teszi s megvalósításukon közreműködik, ott fájdalmak árán is megszülemlik a megnyugvás,) mint a könnyező szem fátyolán át sugárik az öröm felvillanó ragyogása.

¹⁾ Ezt jelzi Madách, mikor Lucifer azon kérdésére
 »Féreg! feledted-e nagyságodat?
 Melyet nekem köszönhetsz.«
 azt felelteti Ádámmal:

Hagyd el azt!

Hiú káprázat volt; ez *nyugalom!*

Ha ezen gondolatok alapján az ember tevékenységeit értékeljük, akkor kétségtelenül legelső fokra kerül a táplálkozás és a nemzés, melyek még nagyon mélyen merítik be az embert a másba, a világba. Magasabban ételkelhető az érzék és emlékezet tevékenységek, ezek fölé helyezkedik az érzelem és értelem; még jobban felszabadul az önérték s legfőbb fokon áll az önelhatározás forrása, az intelligens akarat. *A fokozatot tehát a qualitas állapítja meg, a nemesség foka pedig az öntudathoz való hasonlóságban keresendő.*

4. Azonban a mérték még mindig nem teljes; csak a *befogadó* irányra nézve ad útbaigazítást, *a kiható* irány még nincs appreciálva. Erre nézve ezt állítjuk: *a kiható irány érték fokai a befogadóéitól függenek, s úgy viszonylanak ezekhez, mint az actus a potentiához, az ἐνέργεια a δυνάμις-hoz, a kész a lehetségeshez.* Minden kihatás pedig mozdulat alakjában nyilvánul; a mozdulatok értéke ennél fogva a tudatosság fokától függ, *tehát a cselekedet nemessége az értelmi tartalomtól, melyet megvalósít.* A »tartalom« *alatt itt nemcsak az anyagot értem (pl. evés, nemzés, látás stb.), hanem a formait is (a szándékos, öntudatos, szabad cselekvést és ellentéteiket).*

Ezen kihatásokat raptim összeállítva, azt találjuk, hogy 1. reflex mozdulatokban, 2. érzékileg vezetett automatikus mozdulatokban, 3. értelmes mozdulatokban, 4. önmivelő és 5. tervszerű szabad alkotásokban — foglalhatók össze. Ezen mozdulatok sora, ismét nemcsak az egyesnek, hanem az összességnek életében is haladást mutat s a legfőbb fokon is párhuzamosan haladnak egymás mellett, úgy hogy a reflex-mozdulatok akkor is megmaradnak a maguk határai között, a mikor már az egyén a szabad önelhatározás fokát elérte. De a hol csak a fentartó ösztönök működnek, ott csak a pusztá reflexmozdulat lép fel (a megragadás, nyelés, megoszlás általi szaporodás); a hol az érzékek kezdenek jzvetni, ott eleinte (egyénilag) a próbálgató tétova mazdulaérvényesül, mely csak lassan válik automatikussá (instinctus), a mint az állatoknál a prédázás, védelem, utánzás mozdulatai mutatják; hasonló begyakorolt mozdulatokat észlelünk a

gyermeken is (pl. kötés, rajzolás). Még nyilvánvalóbb a különbség ott, a hol az értelem szikrája megvillant, a hol a mozdulatok egy cél szolgálatában kombinálódnak (vadász, udvarlás, a közlés [beszéd és társulás] actiói) s minden tevékenység, mely a társas fonatokat megalkotja. Az önérettel ezen mozdulatok az önmívelés irányában finomulnak. Az akarattal a válogató egyéni szövetkezés formái állanak elő (nősülés, barátság, szövetkezés).

Mindezeket felül van mint ideál azon Én, mely mindezeket birva szabadon alakítja intelligentiája szerint; ezen fokon áll a tudás basilikája, a poesis mint absolut művészet és az egyetemes *νοος* átértéséből önmagát tettekre elhatározó intelligens akaratt.

Befejezésül foglaljuk össze rövid vonásokban fejtegetéseink eredményeit, miknek jellemzéséhez, félreértések kiküszöbölése céljából, még néhány szót csatolni szükséges. Nekem úgy látszik, hogy mind azon tudományok, melyek az emberi alkotással általában foglalkoznak, köztük leginkább az ethika, ama forduló ponthoz közelednek, a melyen annak a fogalomnak végleges megállapítását kell megpróbálniok, mely valamennyiük szívét képezi. Mindezen tudományok becsülő ítéletekkel foglalkoznak, melyekben a természet és az ember tevékenységből eredő javak értékét állapítják meg; az érték fogalma képezi ennél fogva valamennyinek szívét. Az említett tudományok ennél fogva saját logikájuk szerint az *értékelméletre* utalnak, mely olyan általános tana lesz a cselekvésnek, a milyen a megismerésre nézve az ontológia. Ontológia és axiologia ismerettan és értéktan fogják képezni a philosophia két alapidisciplináját, melyek az ismeretelmélet általános gyökeréből fognak sarjadzani. Lehet, hogy észleléseim tévesek, — ele vigasztalásom az, hogy nagyobb gondolkodókkal, Kanttal és Fichtével osztozom e tévedésben.

Az érték elméletének, mint a cselekvés, az alkotás metaphysikájának teljes képét adni még most nem bírom;

senki sem bontotta még fel mai nap azon végtelen fonalakból álló csomókat, amelyek az igaz, a szép, a hasznos, a jó s más értékjelzők ártalmát képezik. De feladatainak legfőbbjeit ézikkelrelo részében legalább megjelölni próbáltam; többet nem tehettem; mert alig lehetséges a problémák azon bőségét kifejezni, melyet egy minden értékdisciplínára kiterjedő egyetemes értékelmélet a kutatónak nyújt. Hiszen az axiológiában azon alapfonalakat kell az érték egyetemes fogalmában csomóra kötni, a melyek ezen centrumba a közgazdaságtan, a logika az aesthetika, az ethika egyes disciplináiból húzódnak. Hogy ezen centralis fogalmat megnyerjük, feltétlenül szükséges az értékelés eredetéről és módjairól tiszta képet nyerni s azért czikkem második felében az értékelmélet alapproblémáját akartam megjelölni, mely ismeretelméletileg minden érték keletkezésének előfeltétele. Kiindultam az adott tényből, mely 3 értékelési módot látszik nyújtani: a hedonistikus, az; utilitarius és az ideális értékelést. S abból az eredményből, hogy az élv és haszon dialektikája, e két fogalmon túl, egy *önérték*re utal s csak ezen fix pont elfogadása mellett nyer tulajdonképeni alapultságot, azon gondolatra jutottam, hogy az elv és haszon *értékét* csak az intelligencia *önértékéből* lehet kielégítő módon megérteni.

Ezen fejtegetéseim folyamán sok dolgot csak röviden érintettem; mellőztem pl. az eudaemonismus részletesebb kritikáját, csak mintegy per apices foglalkozhattam a haszon elméletével (mely pedig a gazdasági értékre nézve életbevágó kérdés!), s talán kellő indokolás nélkül használtam fel oly gondolatokat, melyeket más kutatások révén biztosakul tekinttem. A dolgozat ezen töredékességét és fogyatkozásait nagyon jól érzem s szívesen beismerem; de megvont keretem szűk határai talán mentségül szolgálhatnak, ha exact bizonyítás nélkül is mertem azon nagy tételt ismét előtérbe állítani, hogy az egyedüli *önértékű* csak az intelligencia, a szellem és rokonsága. Az ilyen teljesen meggyőző és kötelező bizonyítást csak az értékelméletnek minden ponton részletesen kidolgozott egésze s a fejtegetések összefüggésének logikai kényszerűsége képes nyújtani. Erre pedig a jelen értekezés, melyben csak azon irányt kívántam meg-

jelölni, melyben kutatásaim haladnak, természetesen nem elegendő. S azért el kell tűrnöm, hogy valószínű feltevés vádjával illessenek; ezen vád elviselését azonban megkönynyíti az emberiség kimagasló gondolkodóinak nagy száma, kikkel ezen nézetben osztozom s azon tudat, hogy a jelenlegi társadalomnak az eddiginél magasabb átalakulását csak attól az egytől remélhetjük, ha az emberiség önmagát meg fogja érteni, s ebből folyólag újra meg is becsülni. Ennél fogva nem habozom azok sorába állani, kik az ész uralmát elszánt fanatismussal hirdetik, s mindenütt, alku és engedékenység, nélkül, az intelligentia egyedül értékes voltát sürgetik. Szükségesnek tartom azt kivált olyan korban, mely az érték egyedüli mérőjéig úgy látszik, elvesztette s sok oly dolog felkarolásában keres, de nem talál megnyugvást, melyek intelligentiajának szegényére fognak válni, ha majd egyszer ismét általánossá lesz az önmagának megbecsülése.